

DÜNYAYI YEREN ASILSIZ HABERLER, TASAVVUF VE İSLÂM

Dr. Muhittin UYSAL*

ABSTRACT

UNTRUE TRADITIONS THAT DISPARAGED THE WORLD, SUFISM AND ISLAM

The Books of Sufism were impressed by the Christian culture partially in Asceticism (Zühd). For this reason Chistian culture should be studied more carefully by Müslim researchers.

“Keep away from the World, because it’s more charming than Harut and Marut; The World is a carcass and a person running from behind it is dog; The World is a bridge, walk on it, but don’t renovate” like apocryph traditions caused to retire to a distance by some Müslims between the World and them, with the impact culture of Israiliyat.

The hadits that disparaged the World and wealth aimes to curb the riches of human and to call attention to the corrupter attributes of this richness.

It is a fact that Apocriyph Hadits affacted the the purity of Islamic culture and the ideas of Müslims unhealthy about the religion and riches of World.

For this reason we need the news studies about the health of hadits that existed in the Books of Sufism and Books of commantary for Kur’an and Books of Advice.

Bugün, çoğunluğunu müslümanların oluşturduğu toplumların, gerek maddî refah ve yaşama standartları, gerekse eğitim ve sağlık hizmetlerindeki

---

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi

kalite bakımından, özellikle Yahudî ve Hristiyanların ağırlıklı olarak yaşadığı toplumlardan çok daha geri düzeyde bulunduğu bir gerçektir.

Düşünmenin, araştırmanın, akli ve fikri kullanmanın, sorgulayıp eleştirmenin ibadet sayıldığı bir medeniyetin çocukları olarak, müslümanlar, bu gerçeği anlamakta genellikle zorluk çekerler.

İlk emri “oku” olan Kur’an’da , sadece “*ilim*” kelimesi 105 defa geçmekte; aynı kelimenin türevleri ile birlikte bu sayı, 865’i bulmaktadır. Ayrıca çok sayıda sahih hadiste, ilim ve çalışmanın erdemine dikkat çekilmekte, her türlü oluş ve ilerlemenin önemli ölçüde çalışma ve ilmî çabalara bağlı olduğu belirtilmektedir. Nitekim İslâm’ın doğru anlaşılıp yorumlandığı ve onun gösterdiği hedeflere ulaşmanın kurallarına uyulduğu dönemlerde, İslâm toplumlari, “ileri medeniyet örnekleri” ortaya koymayı başarmışlardır.

Tabiatıyla burada, İslâm tarihinin bu açıdan bir muhasebesini yapacak değiliz. Ancak, iletişim ve teknoloji başta olmak üzere, daha birçok alanda gerçekleşen baş döndürücü ilerlemeler sayesinde, neredeyse “küçük bir köy” haline gelen dünyamızda, açıkça görüyoruz ki, müslüman çoğunluğun yaşadığı toplumlar, bu dünya şartlarında ortaya konulan hizmet kalitesi ve umran bakımından daha geri durumdadır. Biz bu tespitimizle, maddî refah açısından ileri düzeyde olan toplumların, her yönden mükemmel ve ideal durumda olduklarını söylemiş olmuyoruz. Ruhî ve mânevî değerleri gözardı ederek, sadece hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve insanın her arzu ettiğini gerçekleştirip tatmin etmesi esasına dayanan ve her alanda “dünyevîleşme” den yana tavır koyan anlayış ve felsefelerin tutarsızlıkları, bir başka incelemenin konusudur. Batıda Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte kilise egemenliğinin kırılıp, din adamlarının -deyim yerindeyse- mâbede hapsedilmeleri sonucunda sağlanmış maddî ve ilmî ilerlemeler; İslâm dünyasının aydınlarını da, aynı uygulamayı İslâm için devreye sokma düşüncesine sevketti. Hristiyanlık için bu uygulama şüphesiz yerindeydi. Zira “*vahiy*”le ilişkisi kesilen bu din, uygulamada bir tür teokratik hegemonyaya dönüşmüştü. Oysa aynı yöntemin İslâm için düşünülmesi, birçok tartışma ve problemi beraberinde getirdi. Nitekim bugün birçok İslâm ülkesinde ve Türkiye’de, Batı ülkelerindeki maddî üstünlüğe bakarak batılı biri gibi yaşamayı tercih edenlerle, tarihî ve İslâmî değerleri arkalama eğiliminde olan muhafazakâr kesimler arasındaki tartışmalarının temelinde, bu nokta yatmaktadır.

Kanaatimize göre, İslâm araştırmalarının nitelik ve içerik açısından düzeyinin yükselmesi ve İslâm’ın temel kavramlarının sınırlarının doğru çizilmesi şartıyla, bu tartışmalar bizi doğruya ulaştıracaktır.

İslâm toplumlarının medeniyet ve umran açısından geri kalmalarının birçok sebepleri arasında en başta gelenleri; İslâm’ın varlık ve bilgi

tasavvurunun net olarak ortaya konulamaması, ictihat kapısının kapanmasıyla birlikte cehaletin iyice kökleşmesi, “dünya” ile ilgili âyet ve hadislerin sağlıklı bir yoruma kavuşturulamayı ve nihayet bazı müslüman çevrelerin yanlış bir “dünya tasavvuru” na saplanmış olmasıdır. Konu ile ilgili haberlerin tespit ve değerlendirmesi, Hz. Peygamber adına ortaya konulan “Sünnet” malzemesinin tashîhi, tahkîmi ve doğru anlaşılıp yorumlanması, hadislerle uğraşan ilim ehline düşen görevler arasındadır. Bu gibi düşüncelerden hareketle bu çalışmamızda, dünyayı yeren asılsız haber örnekleri ve değerleri üzerine vereceğimiz bilgilerden ve alternatif sahih rivayetlerden yola çıkarak, hadislerde “yerilen dünya”nın ne olduğu, söz konusu hadislerin nasıl anlaşılacağı ve nihayet hadislerde nasıl bir “dünya fikri” geliştirildiği hususunda, bir ölçüler manzumesi ortaya koymaya çalışacağız.

Ancak önce, İslâm’dan önceki iki semâvî dînin bu konuya bakışlarını ve bugünkü durumu kısaca belirlememiz uygun olacaktır.

I. YAHUDİLİK VE HRİSTİYANLIKTA DÜNYA FİKRİ

Yahudiliğin dünyayı putlaştıran karakteri, maddî faydayı ve bedenî arzuları hayatın yegâne amacı sayan bir dünya görüşünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve taşkın tabiatlı bir insan tipi ortaya koymuştur.

Yahudi kavmi, maddeyi putlaştıran ve kendini madde deryasına atan bir topluluk idi. Mabetlerin bekçileri ve din adamları bile aşırı birer materyalist idiler.¹ Hz. Musa’nın talimatının temellerinden olan âhireti inkar ediyorlar ve içlerinde çoğunluk, insanlığın temel gayesi olarak dünya hayatını görüyordu. Hatta o günden bugüne kalabilmiş olan muharref Tevrat’ta, bir tek kelime ile bile olsa, âhiretten bahsedilmemektedir. Hatta bazı Yahudi mezhepleri, Allah’ın vâdettiği nimetlerin de, korkuttuğu azabın da, öbür dünyada değil, bu dünyada olduğunu kabul ediyorlardı.²

Ünlü müfessir Elmalılı’nın Bakara:94-96. âyetlerinin tefsirini yaparken verdiği bilgiye göre, Yahudilerin dünyaya taparcasına bağlı olmalarının sebebi, ihtimal ki, bir tür “âhirete îmân” düşüncesidir. Ancak onların “dâr-i âhiret” ten maksatları, bizim anladığımız mânada bir âhiret değil, dünyada tasavvur ettikleri bir istikbaldir. Elmalılı’nın açıklaması,-kendi orijinal diliyle- şu şekildedir:

“Deniliyor ki bunlar, son zamanlarda Âhiret mefhumunu te’vil ve tahrif ederek şu ümniyeye zâhib olmuşlardır: Dünyada en nihayet Beytü’l-Makdis’in

¹ Muhammed Ebu Zehra, el-Muhâdarât fi’n-Nasrâniyye (Trc. Akif Nuri, Hristiyanlık Üzerine Konferanslar, 41); Suat Yıldırım, Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık, 17.

² Muhammed Ebu Zehra, el-Muhâdarât (Trc. Akif Nuri, Hristiyanlık Üzerine Konferanslar, 26).

bulduğu Arz-ı mukaddes kendilerinin olacak ve orada bir hükümet ve devlet kuracaklar ve ondan sonra bütün Dünyayı istilâ edecekler, Dünyanın yegâne devleti olacaklarmış ve o zaman başkaları mahv-ü kahrolacak Dünya bunların olacakmış, 'dâr-i Âhiret' bu imiş (...) Bugün bütün Dünyadaki Yahudilerin bu ümniye üzerinde birleşmek istedikleri anlaşılıyor. Onlar buna inanmış olabilirler, lâkin Allah tealâ Âhiret îmanının bundan ibaret olmadığını, Âhiretin böyle telâkkisinin câiz olmayacağını, Âhiret akidesi böyle olmayınca böyle bir fikrin tehakkuku mümkün olmayacağını da üslûbı hakîm ile ve mülzim bir surette bilvücuha beyan buyurmuştur.”³

Kur'an'daki “*Andolsun ki, sen onları yaşamaya karşı diğer insanlardan ve müşriklerden daha düşkün olarak bulursun*” âyeti⁴ onların mal ve dünya hırsını yeterince açık olarak ortaya koymaktadır. Yine Kur'an'da Hz. Musa kırk günlüğüne Allah'tan emir almak için gittiğinde, yahudilerin Sâmirî adında bir dökümcünün yaptığı altın buzağıya taptıklarına işaretle,⁵ Allah'ın peygamberine karşı çıkararak madde ve dünyayı tercih ettikleri belirtilmektedir.

Her ne kadar Essenîler gibi dünyaya karşı menfi tavır sergileyen, mistik ve zâhidane yaşamayı benimseyen Yahudi mezhepleri bulunsa da, bu mezhepler, diğer Yahudi cemaatleri etkilememiştir.⁶

Sonuçta bugünkü şekliyle Yahudilik, materyalist bir dünya tasavvuruna sahiptir. Hayatın ötelere, âhirete uzanan bir boyutu söz konusu değildir. Bu bakımdan ölüm, insanı biricik hayat sahnesinden ayırdığı için, istenmeyen korkunç bir sonudur. Kısaca, “*Benim memleketim yalnız bu dünyadır*” cümlesi, Yahudiliğin dünya görüşünün en kısa ifadesidir.⁷

Hristiyanlıkta ise, tarihinin bütününü kapsayacak tarzda, tekdüze bir dünya anlayışından söz etmek kolay görünmemektedir. Bu din, tarihinin ilk döneminde, dünyadan el etek çekmeyi teklif eden münzevî bir karaktere sahiptir. Güstov Mensching'in verdiği bilgiye göre, ilk hristiyanların dünyadan vazgeçmelerinin temelinde, onun sonlu olduğuna inanmaları yatmaktadır.⁸

³ Elmalılı, Hak Dini , I, 425,426.

⁴ Bakara 2/96.

⁵ Taha 20/83-89; Arâf 7/148-151.

⁶ Mehmet Aydın, Din Fenomeni, 101. Ferisî'lere göre, kıyamet gününde iyi kişiler, ilerde çıkacağı kabul edilen Mesih'in hükümdarlığına iştirak etmek üzere yeryüzüne yayılacaklar ve böylece başarılı olarak nimetlere ereceklerdir. Kötüler de bu sayede yok olup gideceklerdir. Bunun sonucunda iyilerin nimete eriştikleri ülke de, bu dünyadadır. Bilgi için bkz. Muhammed Ebu Zehra, A.g.e, 26; Suat Yıldırım, Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık, 17.

⁷ İ. Lütfi Çakan, Müslümanca Yaşamak, 20-23.

⁸ Mensching, Dini Sosyoloji, 85.

Dünya ile arasına büyük bir mesafe koyan ve “*Ruhbanlık*” kelimesiyle ifade edebileceğimiz bu anlayışın yaygınlaşmasında, İncil’in tahrifini de hesaba katmak gerekir. Bugün elimizdeki İncillerde, bu dünyaya ait bir değer bulunmadığına, kadının ve her türlü dünya nimetinin kaçınılması gereken boş şeyler olduğuna dair birçok söze rastlamak mümkündür.

Bu konuda bize yeterli fikir vereceğini umduğumuz bir söz, “Devenin iğnenin deliğinden geçmesi, zengin adamın Allah’ın melekûtuna girmesinden daha kolaydır” şeklindedir.⁹

Her türlü dünya değerini dışlayan Hristiyanlığın bu tür tasavvur ve kabulleri, özellikle ortaçağda, hristiyan rahiplerinin yaşantılarına oldukça ilginç bir tarzda yansımıştı. Bedene yapılacak işkenceler, din ve ahlâkta kemale ermenin tek yolu kabul ediliyordu.

Rivayete göre rahip Makariyos, altı ay çıplak bedenini sinekler ısırсын diye su mahzeninde yatmıştır. (...) Rahip Yuhanna St. Jhon, üç yıl tek ayak üzerinde ibadet etmiş ve bu müddet zarfında ne uyumuş, ne de oturmuştu. Çok yorulduğu zaman belini bir kayaya dayıyordu. Bazı rahipler de hiç giyinmiyorlar, ancak uzun saçları ile örtünüyor, elleri ve ayakları üzerinde hayvanlar gibi yürüyorlardı. Çoğu mağaralarda, susuz kuyularda ve mezarlarda duruyor ve ot yiyorlardı. Bedenî temizliği ruh temizliğine münâfi sayıyor ve uzuvlarını yıkamaktan çekiniyorlardı. Onlar nazarında insanların en müttakîsi, taharetten en uzak olan, necaset ve kötülöklere en çok giren kimseydi. Rahip Ethines der ki, “ Rahip Antoni, ömrü boyunca ayaklarını yıkama günahını irtikap etmemiştir. Rahip Abraham’ın yüzüne ve ayağına elli sene su değmemiştir.”¹⁰

Hristiyanlığın ilk dönemlerinin geliştirdiği bu ruhbanlık anlayışının en olumsuz sonuçlarından biri de, aile kurumunu yerle bir etmesidir. Kadını tehlikeli bir varlık sayarak, her türlü fitrî ve bedenî arzuyu öldürmeyi öneren bu anlayış sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklar, birçok kitabın veya filmin konusu olabilecek zenginliktedir.

Tarihçilerin bildirdiklerine göre, rahipler kadınların gölgesinden bile kaçıyor, onlara yaklaşmayı günah sayıyorlardı. Kadınlara yollarda bile rastlamak, onlarla konuşmak itikatlarınca, amellerini ve ruhî mücadelelerini mahvederdi.¹¹

⁹ Kitab-ı Mukaddes, II, 21, Bab: 19/24.

¹⁰ Ebu’l-Hasen Ali en-Nedvî, Mâzâ Hasira’l-Alem bi İnhitâtı’l-Müslimîn (Trc. İbrahim Düzen- Mustafa Topuz, Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti, 135); İ. Lütfi Çakan, Müslümanca Yaşamak, 24.

¹¹ Ebu’l-Hasen Ali en-Nedvî, A.g.e, 136; İ. Lütfi Çakan, Age, Ay.

Zamanla İslâm dünyasında da yer yer yansımalarına tanık olacağımız için, biraz daha ayrıntılı nakletmeyi tercih ettiğimiz bu olumsuzluklar, bütünüyle ruhbanlık anlayışının sonucudur. Bize göre bu anlayış, insanın tabii içgüdülerine alan açma yerine, onları köreltmeyi veya tamamen yok etmeyi tercih ettiği için, bir başka anlatımla fitrata aykırı olduğu için, toplumda bir düzeltme ve olgunlaşma aracı olmak şöyle dursun, toplum ahlâkını bozan bir işlevi yerine getirmiştir.

Sonuçta, Yahudiliğin aksine, ana karakteri itibariyle dünyayı dışlayan, ebedî mutluluğun her türlü dünya değerinden vazgeçmekten geçtiğini savunan ilk hristiyanlığın dünya görüşünü en özlü şekilde dile getiren cümle, “*Bu dünya benim memleketim değildir*”¹² sözüdür.

Ancak Hristiyan dünyasının İslâm alemiyle temasından sonra, Batı ülkelerinde bir çeşit aydınlanma düşüncesi olarak ortaya çıkan Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte, kilise ve rahip egemenliği kırılmış; Calven ve Lüther gibi dînî liderlerin, dünyaya yüzünü dönen, çalışmayı Allah’ın emri sayan, alın terini önemseyen yaklaşımlarıyla, bu din, yeni bir “dünya tasavvuru”na ulaşmıştır.

Bizim kanaatimize göre bu gelişme olumlu olmakla birlikte, olması gereken ideal denge tutturulamamış, zamanla ve günümüzde, Hristiyanlık da, Yahudilik gibi, “dünyevî” bir din haline gelmiştir. Bu olguyu, Alman asıllı müslüman düşünür Muhammed Esed (Leopold Weiss), çarpıcı üslûbuyla şu cümleleriyle dile getirmektedir:

“Demokrat, faşist, kapitalist, bolşevik, sanatkâr, mütefekkir ne olursa olsun, sıradan Avrupalının bir dîni vardır, o da, maddî yükselme ve refaha tapınmak. Bunun manası, hayatta, (onu) yavaş yavaş, daha kolay hale getirmekten başka bir hedef olmadığına, yahut –daha yaygın ifadesiyle– hayatın gayesinin, tabiatın zulmünden kurtulmak olduğuna inanmaktır. Bu dînin mâbet ve tapınakları büyük fabrikalardır; sinemalar, kimya lâboratuvarları, dans salonları, elektrik santralleridir. Bu dînin kâhinleri (din adamları) ise, bankerler, altın babaları, mühendisler, sinema yıldızları, sanat öncüleri ve feza kahramanlarıdır. Bu durumda kaçınılmaz sonuç, kuvvet ve refaha erebilmek için durmadan çırpınmaktır.”¹³

Sonuç itibariyle bugünün Hristiyanlarında dindarlık, haftada bir gün kiliseye gitme biçiminde formel bir uygulama haline gelmiş; Hristiyanlık da, muhteva olarak Yahudilikten pek farkı olmayan “dünyevî” bir din olarak

¹² İ. Lütfi Çakan, Müslümanca Yaşamak, 23.

¹³ Muhammed Esed, el-İslâm alâ Müftaraki't-Turuk (Trc. Hayreddin Karaman, Yolların Ayrılış Noktasında İslâm, 51).

tarihteki yerini almıştır. Buna göre, hem dünyayı âdeta putlaştırın tasavvuruyla Yahudilik; hem de, gerek ruhbanlık uygulaması, gerekse bugünkü muhtevasıyla Hristiyanlık, İslâm'ın dünya görüşünden farklı dinlerdir.

Bu çalışmamızda, İslâm'ın gerçek dünya görüşünü gölgeleyen arizî olumsuzlukları göz önüne sererek, onun “dünya” görüşünün doğru anlaşılmasına katkı sağlamayı hedefliyoruz. Bu bakımdan önce, popüler dînî literatürümüzde yerini alan ve konu itibarıyla dünyayı yeren asılsız rivayetlerden bazı ilginç örnekler görüp değerlendireceğiz; sonra aynı konuyla ilgili olarak, sıhhat açısından hadisçiler tarafından “amel edilebilir” nitelikte görülen bazı rivayetlerin nasıl anlaşılması gerektiğini düşüneceğiz; bilâhare de naklettiğimiz bu haberlere alternatif olabilecek sahih hadis örnekleri sıralayarak sonuca gitmeye çalışacağız.

II. DÜNYAYI YEREN UYDURMA RİVAYETLER¹⁴

1. Ebu Hüreyre'nin anlattığına göre, Hz. Peygamber (s.a.v), **“Ey Ebu Hüreyre, sana Dünyayı gerçek yüzü ile göstereyim mi?”** buyurarak, onun elinden tutmuş ve Medine çöplerinin döküldüğü yere götürmüş, oradaki kafataslarını, pislikleri, parçalanmış elbiseler ve kemikleri gösterdikten sonra, ona şöyle demiştir:

“Gördüğün bu kafatasları, aynı sizin gibi ihtirasları ve umutları olan kimselerdi. Şu an kalıptan soyulmuş iskelet halindedir. Sonra çürüyüp toz haline gelecekler. Bu pislikler, onların yedikleri lezzetli yemeklerdir. Onları nereden kazanmışlarsa kazanmışlar, sonra midelerine indirmişlerdir. Şimdi ise herkes bunlardan uzakta kalmıştır. Şu parçalanmış bezler, onların zînetleri ve elbiseleriydi. Şimdi ise rüzgarlar onları paramparça etmiştir. Bu kemikler, onların binip diyar diyar dolaştıkları binilerinin kemikleridir. Hal böyle iken, Dünyaya ağlamak isteyen ağlasın artık.”

İnceleme imkanı bulduğumuz eserler içinde, yalnız Gazzâlî (505/1111)'nin “İhyâ”sında rastladığımız rivayet için Irakî (806/1403), “Bir aslını bulamadım” demiştir,¹⁵

2. Dünya bir leştir, onun peşinde koşanlar ise köpeklerdir.¹⁶

¹⁴ Bu başlık altında sunacağımız haber örnekleri ve değerlendirmelerinde, önemli ölçüde, doktora tezi olarak hazırladığımız “Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilâflı Haberler” adlı çalışmamızdan yararlandık. Konu ile ilgili daha fazla haber örneği ve değerlendirme için bkz. A.g.e, 372-415.

¹⁵ Irakî, el-Muğnî, III, 203 (İhyâ ile birlikte).

Sağânî (650/1252),¹⁷ Aclûnî (1162/1652) ve Ezherî(1325/1907)¹⁸ haberin asılsız olduğunu bildirmişler, Ebu Talib el-Mekkî(806/996) ve Suyûtî'nin nakline göre Ebu'ş-Şeyh (405/1014) onu, Hz. Ali'nin sözü olarak nakletmişlerdir.¹⁹ Her iki nakilde de söz, “ *Dünya bir leştir, kim onu isterse, köpeklerle boğuşmaya sabretsin*” şeklindedir. İsmail Hakkı İzmirli (1365/1534) de , rivayetini, Hz. Peygamber(s.a.v)'e değil, sûfilere ait bir söz olduğunu söylemiştir.²⁰

3. Dünya bir köprüdür, üzerinden geçiniz, (fakat) onarıp mâmur hale getirmeyiniz.²¹

Sağânî (650/1252) rivayet için “mevzû” derken,²² Ezherî (1325/1907), Sağânî'nin bu görüşüne ilâve olarak, Zehebî (748/1347)'den “*münker, bilinmiyor*” değerlendirmesini de nakletmiştir.²³ Ayrıca İsmail Hakkı İzmirli, sözün Hz. Peygamber(s.a.v)'e ait olmadığını söylemiştir.²⁴

Bazı sûfiler ise haberi, Hz. İsa'nın sözü olarak nakletmişlerdir. Ebu Tali el-Mekkî (386/996) ve Gazzâlî (505/1111),²⁵ bu sûfilere bizim tespit edebildiklerimizdir.

Bizde oluşan kanaat da, sözün Hz. İsa'ya ait olduğudur. Zira hem muhtevası Hristiyanlık'taki “dünya tasavvuru”na daha uygundur; hem de birçok zühhd kitabında Hz. İsa'ya ait bu muhtevada söz bulunması yanında, mütekaddim sûfiler onu açık olarak Hz. İsa'ya isnat etmişlerdir.

Nitekim Gazzâlî'nin naklettiği söz, “Ey Havâfîlerim, sizin için ben Dünyayı yüz üstü yere vurdum, benden sonra onu sakın ayağa kaldırmayın.

¹⁶ Rivayetini geçtiği bazı eserler: A.Avni Konuk, Fusûs Tercüme ve Şerhi, II, 90; Tedbîrât-ı İlahiye Tercüme ve Şerhi, 164, Y. Nuri Öztürk, Kuşadalı İbrahim Halvetî, 207, 279.

¹⁷ Sağânî, el-Mevdû'ât, 38.

¹⁸ Aclûnî, Keşf, I, 409; Ezherî, Tahzîr, 145.

¹⁹ Ebu Talib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, I, 495; Suyûtî, ed-Dürer, 233, 234.

²⁰ İsmail Hakkı İzmirli, Mustasvife Sözlere, 14; Siyer, 97.

²¹ Eşrefoğlu Rûmî, Müzekki'n-Nüfûs, 77.

²² Sağânî, el-Mevdû'ât, 38.

²³ Ezherî, Tahzîr, 144.

²⁴ İsmail Hakkı İzmirli, Mustasvife Sözlere, 13; Siyer, 97.

²⁵ Ebu Talib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, II, 519; Gazzâlî, İhyâ, III, 205. Ayrıca bkz. Abduhamid el-Cevherî, et-Tasavvuf Mişkâtu'l-Hayran, 198, 202.

(...) Dünyanın üzerinden geçin, îmâriyle ilgilenmeyin. İyi biliniz ki, bütün kötülüklerin başı, dünya sevgisidir”²⁶ şeklindedir.

4. Sanki dünya hiç yokmuş gibi, âhiret de ebedî gibi (yaşa).²⁷

Mevdû’ât yazarı Kavukcî (1305/1887), haberi Ebu Nu’aym (430/1039)’a dayanarak, “Sanki dünyada hiç yokmuşsun gibi, âhirette ebedî kalacakmış gibi (ol)”²⁸ şeklinde nakletmiştir.

Tarayabildiğimiz Mevdû’ât kitaplarının çoğunda, onun, Ömer b. Abdulazîz (1017/771)’e ait bir söz olduğu bilgisi yer almıştır. Sehavî (902/1496), İbn Deyba’ (944/1537), Ali el-Kârî (1014/1605), Aclûnî (1162/1652), Beyrûtî (1276/1859) ve Ezherî 8132571907)²⁹ gibi bilginler, onu Ömer b. Abdulazîz’in sözü olarak nakletmişlerdir.

Bizim tespitimize göre, sözü, Ömer b. Abdulazîz’e isnatla veren ilk kaynak, Ebu Nu’aym’ın ‘Hilyetu’l-Evliyâ’sıdır. Burada söz Hasan el-Basrî’nin yazdığı bir mektuba halife Ömer b. Abdulazîz’in verdiği bir cevapta geçmektedir.³⁰ Ancak Ebu Nu’aym, rivayeti, eserinin bir başka yerinde ise³¹ Süfyan b. Uyeyne (198/813)’nin sözü olarak nakletmiştir.

Sözün kaynağı hakkında bir bilgiye ulaşamayan bilginler ise, rivayete vâkıf olamadıkları yönünde kayıtlarla yetinmişlerdir. Nitekim Süyûtî (911/1505), “ona vâkıf olamadım” derken,³² Kavukcî de onun bu sözünü tekrarlamıştır.³³

Bu durumda, söz, ister çok sayıda âlimin işaret ettiği gibi Ömer b. Abdulazîz’e, ister Süfyan b. Uyeyne’ye ait olsun; kesin olan, onun, Hz. Peygamber (s.a.v)’e ait merfû bir hadis olmadığıdır.

²⁶ Gazzâlî, İhyâ, III, 205. Sözün, “Dünya sevgisi, her kötülüğün başıdır” biçimindeki son bölümü, Hz. Peygamber (s.a.v) ‘in hadisi olarak da nakledilmiştir. Haberin tespitiyle ilgili bilgi için bkz. Muhittin Uysal, *Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilaflı Haberler* (Basılmamış Doktora Tezi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, Konya), 373-376.

²⁷ Abdulkadir Geylânî, el-Fethu’r-Rabbânî, 76.

²⁸ Kavukcî, el-Lü’lü’l-Marsû, 145; Ebu Nu’aym, Hilye, V, 305.

²⁹ Sehavî, el- Mekâsîd, 311; İbn Deyba’, Temyîz, 144; Ali el-Kârî, el-Esrâr, 260; el-Masnû, 132; Aclûnî, Keşf, II,128,135; Beyrûtî, Esne’l-Metalib, 319; Ezherî, Tahzîr, 102.

³⁰ Ebu Nu’aym, Hilye, VII, 305.

³¹ Ebu Nu’aym, Hilye, VII,273.

³² Süyûtî, ed-Dürer, 344.

³³ Kavukcî, el-Lü’lü’l-Marsû, 136.

5. Dünyadan sakının. Çünkü o, Hârût ve Mârût'tan daha büyüleyicidir.³⁴

Dipnottaki kayıttan da anlaşılacağı üzere, iki önemli sūfînin eserlerinde geçen rivayetin senedinde yer alan Ebu'd-Derdâ isimli râvinin kim olduğu bilinmemiştir. Haberin sūbûtu ile ilgili olumsuzluklar, bu noktada yoğunlaşmaktadır.

Nitekim Zehebî, bu durumdan yola çıkarak rivayet için “*münker- aslı yok*” demiş; ³⁵ Irakî (80671403) ve İbn Hacer (852/1448), aynı ifadeyle onu teyit etmişler;³⁶ Fettehî (986/1578) ve Aclûnî de aynı değerlendirmeyi nakletmişlerdir.³⁷ Diğer taraftan, Beyhakî (458/1066)'nin, Ebu'd-Derdâ'nın sözü olarak naklettiği haber için, İbn Asâkir (571/1176), “*Ertat b. Münzir'in sözü*” demiştir.³⁸

Sübkî (771/1370)'nin isnadını bulamadığı hadisler arasında zikrettiği haberimiz hakkında, Elbanî (1999) de, “*mevzû-aslı yok*”³⁹ hükmünü vermiştir.

Sonuç itibarıyla rivayetin asılsız olduğu anlaşılmaktadır.

6. Dünya âhîret ehline haramdır, âhîret de dünya ehline haramdır, Hem dünya hem âhîret ise Allah ehline haramdır.⁴⁰

Muhtevâ açısından oldukça tuhaf olan rivayeti, Deylemî, (509/1115), “*el-Firdevs*” adlı eserinde nakletmiştir.⁴¹ Süyûtî'nin “*hasen*” olduğuna işaret ettiği haberin senedindeki Ceble b. Süleyman'ı Zehebî zayıf ravîler arasına almış, Yahya b. Ma'în (233/847) de onun için “*sika değil*” demiştir.⁴² Elbanî, haberin rivayet tekniği bakımından illetinin, Ceble b. Süleyman dışındaki An'âne b. Cüreyh ve diğer ravîlerden kaynaklanabileceğine⁴³, ayrıca dikkat çekmiştir.

³⁴ Tirmizî, Nevâdiru'l-Usûl, I, 2661; Gazzâlî, İhyâ, III, 204.

³⁵ Elbanî, ed-Da'îfe, I, 106.

³⁶ Irakî, el-Muğnî, III, 204; İbn Hacer, Lisânu'l-Mizan, VI, 375.

³⁷ Fettehî, Tezkira, 173, Aclûnî, Keşf, I, 57.

³⁸ Elbanî, ed-Da'îfe, I, 107.

³⁹ Elbanî, Da'ifu'l-Câmi', 29 (No: 191); ed-Da'îfe, I, 106.

⁴⁰ Eşrefoğlu Rûmî, Müzekki'n-Nüfûs, 69, 496, Bursevî, Temâmu'l-Feyz, vr. 179/a; A.Avni Konuk, Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi, 164.

⁴¹ Deylemî, el-Firdevs, II, 230.

⁴² Zehebî, Mizan, I, 388; Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, III, 544; Aclûnî, Keşf, I, 410.

⁴³ Elbanî, ed-Da'îfe, I, 106.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, haber rivayet ilimlerinin kuralları açısından kusursuz olsa bile, muhtevastaki tutarsızlık yanında, makul bir yoruma uygun görünmemesi, dikkate değer keyfiyettir. Zîra sözün anlamı, Elbanî ve Yaşar Kandemir'in isabetle işaret ettikleri üzere, Kur'an'daki "Allah'ın kulları için yarattığı zîneti, rızkın temizini kim haram kılmıştır? De ki, bunlar dünya hayatında mü'minler içindir. Kıyamet günü de mü'minlere aittir" âyetine⁴⁴ aykındır.⁴⁵

Bu gerçeklerden hareketle, haberin Hz.Peygamber (s.a.v)'e ait merfû bir hadis olmadığı hususunda bir şüpheye sebep bulunmadığını düşünmekteyiz. Nitekim yukarıdaki tespitlerin bir kısmı kendisine ait bulunan Elbanî de, onun "mevzû" olduğunu⁴⁶ söylemiştir.

7. Benden sonra size, ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi, imanınızı yiyip bitirecek bir dünya gelecektir.

Taradığımız eserler arasında sadece Gazzâlî'nin 'İhyâ' sında rastladığımız rivayet hakkında, Irakî, "Bir aslını bulamadım" derken,⁴⁷ Sübkî de onu bulamadığı hadisler listesine almıştır.⁴⁸

8. Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) bir çöplüğe uğramış ve orada gördüğü çürümüş bir kemiği ve eskimış bez parçasını göstererek, "**Dünyaya gelin** (bakın), **işte dünya budur!**" demiştir.⁴⁹

Irakî, haberi İbn Ebi'd-Dünya (281/894)'nın 'Zemmü'd-Dünya'adlı eserinde, Beyhakî (458/1066)'nin de 'Şü'abu'l-İmân' adlı kitabında, Meymûn el-Lahmî'den mürsel olarak rivayet ettiklerini bildirdikten sonra, senedinde müdellis bir râvî olan Bakıyye b. Velîd'in bulunduğu dikkat çekmiştir.⁵⁰

⁴⁴ Arâf: 7/31.

⁴⁵ Elbanî, ed-Da'îfe, I, 105; Yaşar Kandemir, Mevzû Hadisler, 188.

⁴⁶ Elbanî, ed-Da'îfe, I, 105.

⁴⁷ Irakî, el-Muğnî, III, 206 (İhyâ ile birlikte).

⁴⁸ Sübkî, et-Tabakâtü's-Şâfi'yye, IV, 345.

⁴⁹ Gazzâlî, İhyâ, III, 202.

⁵⁰ Irakî, el-Muğnî, III, 202 (İhyâ ile birlikte).

9. Peygamberlerden cennete en son girecek olan, zenginliği sebebiyle Süleyman (a.s.), Ashabımdan en son girecek olan ise, Dünyadaki zenginliği sebebiyle Abdurrahman b. Avf'tır.⁵¹

Haberi gerek Ebu Tâlib el-Mekkî, gerekse Gazzâlî zühd ve fakr konularını işlerken sevketmişlerdir. Irakî'nin verdiği bilgiye göre onu, Taberânî (360/971) 'el-Evsat'ında, Muaz b. Cebel'den ferd bir isnadla rivayet etmiştir.⁵²

Bu durumda hadis, rivayet ilimlerinin kuralları açısından "mevzû" olmasa da, ihtilafı ve "çok zayıf" durumdadır. Yine rivayet kanunlarına göre, zayıf bir hadisin delil sayılabilmesi için, ileri derecede zayıf olmaması; daha önemlisi, kendilerinden daha kuvvetli şer'î bir delile aykırı düşmemesi gerekir.

Yusuf el-Karadâvî'nin söylediği gibi,⁵³ olsa olsa bu tür hadisler, "mal fitnesi" sinden ve zenginliğin sebep olduğu azgınlıktan insanları sakındırmak için söylenmişlerdir.

Diğer taraftan, bu hadiste adı geçen iki kişiden biri, Allah'ın Peygamber olarak görevlendirdiği bir yüce insan, diğeri de bir önemli sahâbîdir. Haber, Abdurrahman b. Avf (32/652)'in "aşere-i mübeşşere" den olduğunu bildiren bir çok rivayetle çatışmaktadır. O, aynı zamanda zenginliğin kendisine yüklediği görevleri yerine getiren bir sahabî idi. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v) kendisinden hoşnut olarak vefat etmiş, Hz. Ömer de onu Hz. Osman'nın halife seçimi için görevlendirdiği altı kişilik şûrasına almış, oylar eşit çıkarsa onun görüşüne belirleyicilik hakkı tanımıştır.

Bütün bunlar, haberin muhtevastaki problemi ortaya koymaktadır. Biz rivayet ilimlerinin ölçülerine göre asılsız olduğu sabit olmayan bir rivayete, sırf muhtevastaki çelişki ve anlaşmazlık nedeniyle aceleyle, "mevzû" damgası vurulmasını, ilmî ihtiyat fikriyle bağdaşır bulmuyoruz. Zira bilâhare ortaya çıkacak en küçük bilgi ve bulgu, mevcut hükmü değiştirmeye yetecektir. Bu, rivayet ilimlerinin tabiatı gereği böyledir. Bu bakımdan, elimizdeki mevcut veriler ışığında muhtevastaki tutarsızlığa rağmen, onun mevzû değil, "çok zayıf" olduğunu kabul ediyor, ancak tutarlı bir yoruma kavuşturulmasının da şart olduğunu söylüyoruz. Şimdilik Yusuf el-Karadâvî'nin işaret ettiği gibi, "terhîb amacıyla vârit olma" ihtimaline tekrar dikkat çekmekle yetiniyoruz.

⁵¹ Ebu Tâlib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, I, 493; Gazzâlî, İhyâ, IV, 287.

⁵² Irakî. el-Muğnî, IV, 287.

⁵³ Yusuf el-Karadâvî, Sekafetü'd-Dâiye (Trc. M.Ali Siraceddin, Kültür Yapımız, 92).

10. Hz. Aişe (r.a), Hz. Peygamber (s.a.v)'i, **“Abdurrahman b. Avfı cennete emekleyerek girerken gördüm”** buyururken işittiğini söylemiştir.⁵⁴

İbnu'l-Cevzî (597/1201)'nin *'el-Mevdû'ât'*ına alarak uydurma kabul ettiği⁵⁵ rivayet hakkında, farklı değerlendirmeler söz konusudur. Nitekim, senedinde geçen Umara b. Hasen el-Basrî adlı ravi hakkında, Ebu Hâtim er-Râzî (277/890), *“delil kabul edilemez”*; Ahmed b. Hanbel (241/855), *“münker hadisleri vardır”* demişlerdir.⁵⁶ Senette yer alan Cerrah b. Minhal el-Cezerî hakkında ise, Dârakutnî (385/995) ve Nesâî (303/915), *“metrûku'l-hadis”*; Ali b. El-Medînî (234/849), *“Hadisi yazılmaz”*; İbn Hibban (354/965), *“yalan söyler ve içki içerdi”*; Buharî (256/870), Müslim (261/864) *“ münkeru'l-hadis”*; şeklinde bilgi verilmektedir.⁵⁷

Ahmed b. Hanbel'in *“Müsned”* inde geçip de⁵⁸ İbnu'l-Cevzî'nin *“mevzû”* dediği rivayetlerden biri olan hadis hakkında, yine o, bu tür rivayetlerin kaynaklarına ilişkin bir değerlendirmeye de yer vermektedir. Nitekim bu açıklamaya araştırmamızın değerlendirme bölümünde temas edilecektir.

İbn Hacer el-Askalânî (852/1448) habere şâhid olabilecek rivayetler nakletmek suretiyle, sonuçta onun mevzû değil, *“zayıf”* olabileceğine dair değerlendirmeler yapmakla birlikte,⁵⁹ gerek *“el-Kavlü'l-Müsedded”* adlı eserinde, gerekse başka bazı kaynaklarda, Ahmed İbn Hanbel'in hadis için *“yalan-münker”* hükmü verdiği; İbn Hacer'in de *“Bizim için, ona Ahmed'in yalan demiş olması yeterlidir”* şeklinde konuştuğu bilgileri de yer almıştır.⁶⁰ Bu bilgilere, *“Tenzîhu'ş-Şerî'a”* adlı eserinde yer veren İbn Arrâk (963/1556), bütün bunlara rağmen rivayetin *“Müsned”* adlı eserinde bulunuyor olmasını, aslında Ahmed b. Hanbel'in onun eserden çıkarılmasını istediğini, fakat sehven kaldığını söyleyerek⁶¹ izaha çalışmaktadır.

⁵⁴ Ebu Tâlib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, I, 493.

Abdurrahman b. Avf hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, et-Tabakât, III, 124-136; Buharî, et-Tarihü'l-Kebîr, V, 240; Ebu Nua'ym, Hilye, I, 98-100; İbnu'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe, III, 480-485; İbnu'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb, I, 38; Zehebî, Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ, I, 68-92.

⁵⁵ İbnu'l-Cevzî, el-Mevdû'ât, II, 246, 247.

⁵⁶ İbnu'l-Cevzî, el-Mevdû'ât, 246; İbn Hacer, el-Kavlü'l-Müsedded, 9.

⁵⁷ İbnu'l-Cevzî, el-Mevdû'ât, II, 246, 247; Zehebî, Mîzan, III, 176; Ayrıca bkz. A.g.e, I, 390.

⁵⁸ Ahmed, Müsned, II, 115.

⁵⁹ İbn Hacer, el-Kavlü'l-Müsedded, 24-26.

⁶⁰ İbn Hacer, el-Kavlü'l-Müsedded, 9, 25; İbnu'l-Cevzî, el-Mevdû'ât, II, 274 dn. (Nureddin Boyacılar neşri); İbn Arrâk, Tenzîh, II, 14, 15.

⁶¹ İbn Arrâk, A.g.e, II, 15.

Böyle bir ihtimal hayli güçlü görünmektedir. Çünkü hadisin asılsız olduğunu söyleyenler, Ahmed b. Hanbel ve İbnu'l-Cevzî'den ibaret değildir. Hicrî IV. asrın meşhur hadisçilerinden İbn Hıbban (354/ 965), hadisi mevzû bulurken,⁶² İbn Teymiyye (728/1328), “Böyle bir hadisin vurûdu sahîh değildir” demiştir.⁶³

Buraya kadar, dünyayı yeren ve muhaddisler tarafından genellikle asılsız görülen 10 adet örnek rivayete yer verdik. Bu haberlerin muhtevâsından da anlaşılacağı gibi, mal, zenginlik ve türlü maddî değeri “**dünya**” kavramı içine dahil ederek konuya yaklaşmaktayız. Elbette bu tür ihtilâflı haberlerin sayısı, naklettiklerimizden ibaret değildir. Ancak burada, konunun, bizim ilgileneceğimiz boyutu için, bu kadar örneği yeterli bulmaktayız.

Dikkat çekmeyi gerekli gördüğümüz önemli bir husus, yukarıda naklettiğimiz haberlerin genel olarak tasavvuf literatüründen seçilip, ilgili kitaplardaki yerlerine de atıflar yapılmış olmasıdır. Bir başka ifadeyle, dünyayı yeren bu çeşit haberler, her ne kadar va'z kitapları, tefsir kitapları, kısaca, popüler dînî edebiyatımızın bütününde, gereken ilgiyi görmüş olsalar da; hem muhtevalarının, hem de yorumların ilginçliği bakımından, tasavvuf literatürü, bizce irdelenmeye değer keyfiyettedir.

Bu bakımdan bu bölümde, tasavvuf kitaplarında dünyaya nasıl bakıldığı, değişen zaman dilimleri içinde, sûfilerin dünya tasavvurlarında ortaya çıkan değişmelerin, medeniyet ve umrana olumlu olumsuz ne türlü etkilerinin olduğunu ve olabileceğini anlayıp irdelemeye çalışacağız.

III. TASAVVUF KİTAPLARINDA DÜNYA FİKRİ

Önce bir gerçeği belirtelim: Tasavvufun ilk dönemdeki adı olan ‘zühd hareketi’, kaynağı itibarıyla tamamen yerlidir ve İslâm’a dayanmaktadır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v), sâde ve mütevâzi bir hayat yaşamış, sahabîleri de genel anlamda bu anlayışı benimsemişlerdir. Keza Sünnette de zühde büyük önem atfedilmiş ve teknik anlamda her biri hadis kitabı demek olan çok sayıda ‘Zühd Kitabı’ kaleme alınmış⁶⁴ ve bu eserlerde dünyaya düşkünlük, ihtiras ve tama’ yerilmiş, dünya ve içinde güzel görünen bazı şeylerin ayartıcı özelliklerine dikkat çekilmiştir.

⁶² İbn Cevzî, el-Mevdû'ât, II, 274.

⁶³ Ali el-Kârî, el-Esraru'l-Merfû'a, 469, 470.

⁶⁴ Hicrî II. asrın sonlarına doğru ortaya çıkan bu kitapların çoğunluğu, H. III. Ve V. asırlar arasında kaleme alınmıştır. H.Kamil Yılmaz, “Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi” adıyla yaptığı çalışmada, zeyilleriyle birlikte Kitabu'z-Zühd sayısının 60'ı geçtiğini tespit etmiştir. Bilgi için bkz. A.g.e, 17.

Hız. Peygamber (s.a.v) döneminde genel olarak bu ölçülere uyulmasına rağmen, zaman zaman bazı sahabîlerde, Hıristiyanlıktaki ruhbanlık anlayışını yansıtan eğilim ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Nitekim sahabe arasında nefse hoş gelen şeyleri yapmanın zühde aykırı düştüğü ve manevî yükselişe engel olacağı noktasından hareketle, erkekliklerini bile feda edeceklerini söyleyen kişileri, Hız. Peygamber (s.a.v)'in engelleyip dengelediği bilinmektedir.

Bu hususun tipik bir örneği de, sürekli namaz kılmaya, devamlı oruç tutmaya ve hiç evlenmemeye karar veren sahabîlere, Hız. Peygamber (s.a.v)'in verdiği cevaptır.⁶⁵

Hız. Peygamber (s.a.v) hayatta iken onun eşsiz rehberliğinde hayatını sürdüren sahabenin durumunda, onun vefatından sonra, bu anlamda değişimler görüldü. Nitekim zahid sahabîlerden biri olan Ebu Zer el-Ğifârî (32/652) ile Şam valisi Muaviye arasında “*Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azabı haber ver*” âyetinin⁶⁶ müslümanlar mı, yoksa Ehl-i Kitap hakkında mı indirildiğine ilişkin tartışmalar sonucunda, Ebu Zer (r.a)'in, o zaman halife olan Hız. Osman (35/656) tarafından Medine yakınındaki Rebeze adlı köye gönderilip orada ikamete zorlanmış olması,⁶⁷ bu konuda, daha sahabe gününde bile farklı görüş ve kabullerin bulunduğunu göstermektedir.

Kimi sahabîler tarafından dünyaya karşı konulan tavır yanında, bir kısım tabîi içgüdülerin bile bastırılması yönünde isteklerin ortaya çıkmasında, bazı ilim adamları, Hıristiyanlık etkisinden söz etmişlerdir. Onlara bu ihtimali düşündüren, İslâm'ın doğuşundan önce Arap yarımadasında Hıristiyan râhiplerinin bulunması ve İslâm'ın ilk yıllarında, onlarla zühde ehli müslümanlar arasında iyi ilişkiler sürdürülmesi, sohbetler yapılıyor olmasıdır.⁶⁸ Ayrıca Kur'ân'da Hıristiyan din adamlarının sevgi bakımından mü'minlere en yakın ve kibirsiz kişiler olarak tavsîf edilmesinin⁶⁹ rolü de, unutulmamalıdır.

İlk Tasavvuf kitabının yazarı olarak kabul edilen Haris el-Muhasibî (243/857)'den günümüze kadar kaleme alınan birçok tasavvuf klasiğinde ve tasavvufla ilgili sıradan eserde, özellikle Hız. İsa'dan ve İncil'den bol nakiller

⁶⁵ Hadis için bkz. Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5; Nesâî, Nikâh, 4; Ahmed, III, 241.

⁶⁶ Tevbe: 9/34.

⁶⁷ Olayla ilgili ayrıntı için bkz. İbn Sa'd, et-Tabakât, IV, 226, 227; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, II, 66-71. Rebeze hakkında bilgi için bkz. Yâkut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Büldan, III, 24. Ebu Zer el-Ğifârî hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, et-Tabakât, IV, 219-237; Buhârî, et-Tarihü'l-Kebîr, II, 221; Ebu Nu'aym, Hilye, I, 156-170; İbnu'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe, I, 357,358; İbnu'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb, I, 24, 26, 56, 63; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, II, 46-78.

⁶⁸ Örnek olarak bkz. Ahmed Emin, Zuhru'l-İslâm, IV, 155.

⁶⁹ Mâide: 5/82.

görmek mümkündür. Söz konusu nakillerdeki muhtevada dikkat çekici olan husus ise, daha ziyade dünyanın kötülüğü ve onunla ilgili değerlerin aşağılanmasıdır. Bu nedenle, dış etkiden söz eden bazı araştırmacılar, Tasavvufun Hristiyanlıktan en çok etkilendiği konular arasında ilâhî aşk, yün elbise giyme yanında; *fakr, tevekkül, evlilikten uzak durma* gibi konuları⁷⁰ da saymışlardır.

Nitekim İncil’de geçen şu âyetleri, hemen peşinden bazı tasavvuf kitaplarından aktaracağımız sözlerle birlikte görelim:

“Ne mutlu size ey miskinler! Allah’ın melekûtu size aittir. Ne mutlu size, ey, şu aç olanlar! Çünkü (âhirette) karnınızı doyuracaksınız”.⁷¹

*“Canlarınızı için yiyeceklerinizi, bedenleriniz için giyeceklerinizi önemsemeyiniz. Bakın gökteki kuşlara, onlar ne ekıyor, ne biçiyor, ne de ambarlarda biriktiriyorlar. Onlara gökyüzünde babanız rızık veriyor. Siz onlardan üstün değil misiniz?”*⁷²

Yukarıda da temas edildiği üzere, dünyaya karşı aşırı yergi ifade eden değerlendirmelerde, Hz. İsa’ya isnad edilen sözlerin büyük bir ağırlığı söz konusudur. Şimdi de tasavvuf kitaplarından aktaracağımız şu sözlerle dikkat edelim:

“Ey Havârilirim, sizin için dünyayı yüzüstü yere vurdum; benden sonra sakın onu ayağa kaldırmayın. Dünyanın habis olduğunun bir delili onda Allah’a isyan edilmesi; diğer delili de, âhiretin ancak onu terketmekle elde edileceğidir. Dünyanın üzerinden geçin, imârıyla ilgilenmeyin. İyi biliniz ki, her kötülüğün başı dünya sevgisidir”.⁷³

*“Şu kuşlara bakın, ne ekip kaldırıyorlar, ne de biriktiriyorlar. Allah’ın verdiği rızıkla geçinip gidiyorlar. Eğer ‘Karnılarımız kuşlarınkinden daha büyük’ derseniz, büyük hayvanlara bakınız, Allah nasıl bu evreni onlara bağışlamıştır?”*⁷⁴

Rivayete göre, Hz. İsa (a.s) bir gün gök gürültüsü ve şimşeklerle başlayan şiddetli bir doluya yakalanır. Sığınacak bir yer arar, ileride bir çadır görür ve oraya koşar. Ancak çadırda gördüğü bir kadın sebebiyle uzaklaşır. Bir mağara

⁷⁰ Hasan Asî, et-Tasavvufu’l-İslâmî, 59, 60.

⁷¹ Kitab-ı Mukaddes, II, 64 (Yeni Ahit, Lûka, Bab: 6/20).

⁷² Kitab-ı Mukaddes, II, 6 (Yeni Ahit, Markos, Bab: 6/25).

⁷³ Gazzâlî, İhyâ, III, 205. Hz. İsa’ya isnad edilen bu sözün içinde geçen “ Dünyanın üzerinden, imârıyla ilgilenmeyin” ve “Her kötülüğün başı, dünya sevgisidir” şeklindeki bölümler, Peygamberimizin hadisi olarak da nakledilmiştir. Birinci sözün hadis olarak değeri ile ilgili bilgi yukarıda geçti. İkincisinin hadis ilimleri açısından değeri için bkz. Muhittin Uysal, Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilafı Haberler, 373-376.

⁷⁴ Ebu Tâlib el-Mekkî, Kûtu’l-Kulûb, II, 7.

görür, kapısına koşar, ancak içinde bir arslan gördüğü için, mağaradan da uzaklaşır. Bunun üzerine “Ey Rabbim, herkese bunca nimetler verdiğin halde, bana bir sığınacak yer bile vermedin?” deyince, Allah’tan şu cevabı alır: “*Senin sığınacağın benim rahmetimdir. Öteki âlemde seni yüz hûrî ile evlendiririm; düğünün, her günü dünya günü ile dört bin yıl devam eder; münâdîleri görevlendiririm, onlar, “Nerede dünyadan yüz çevirenler?; bugün dünyadan yüz çeviren Meryem oğlu İsa’nın düğününe buyurun, yiye, için” diye seslenirler.*”⁷⁵

Yine rivayete göre, Hz. İsa bir gün, üzerinde bin bir çeşit rengin yer aldığı bir kuş görmüş, sonra tüylerini soyuverince, o kuş dünyanın en çirkin varlığı haline gelmiş; İsa (a.s) ona “*Kimsin?*” diye sorunca ise, kuşun cevabı, “*Dünyayım*” olmuştu.⁷⁶

Yukarıda Hz. İsa (a.s)’nın dünya hakkındaki değerlendirmelerinden birkaçını aktarmış bulunuyoruz. Öyle anlaşılıyor ki, dünya hakkında bu üslûpla konuşan, sadece Hz. İsa değildir. Tasavvuf mesleğinin iki önemli kişisi olan Muhâsibî ve Gazzâlî’den nakledeceğimiz görüşler, bizi, daha ilk dönemlerden itibaren, bazı sûfilerin de benzer bir üslûpla konuştuğu sonucuna götürecektir.

Nitekim Muhâsibî, yukarıda naklettiğimiz “**Abdurrahman b. Avf zenginliği sebebiyle cennete emekleyerek girecektir**” şeklindeki haberi açıklarken; “Yazıklar olsun sana ey aldanmış kişi! Servetin iyiliğine delilin ne? İşte Abdurrahman’ın hali, fazîleti, takvası, iyilikleri, Allah yolunda servetini harcamasına, Hz. Peygamber (s.a.v)’in sahabîsi ve *Aşere-i Mübeşşere*’den olmasına rağmen; hayır ve hasenatta bulunma, iyilik, infak ve ailesinin geçimini temin amacıyla helâlden kazandığı servetten dolayı, mahşer meydanında durdurulacak, fakir Muhacirlerle birlikte cennete girmesine engel olunacak, emekleyerek cennete girebilecektir. (Abdurrahman’ın durumu bu iken) dünya fitnelerine gömülmüş bizim gibiler hakkında ne dersin?”⁷⁷ demektedir.

Muhâsibî’nin bu görüşlerini naklederek destekleyen Gazzâlî de, bu konuda şu düşüncelere yer vermektedir: “Peygamberlerin ve velîlerin durumlarını ve onlardan rivayet edilen haberleri inceleyen bir kimse, hayır yolunda sarfedilse bile, maldan mahrum kalmanın, ona sahip olmaktan daha hayırlı olduğunda şüpheye düşmez. Zîra malın en hafif zararı, onun ıslahı,

⁷⁵ Gazzâlî, İhyâ, III, 204, 205.

⁷⁶ İsmail Hakkı Bursevî, Şerhu’l-Muhammediyye, I, 201.

⁷⁷ Bilgi için bkz. Gazzâlî, İhyâ, III, 266, 267; Ayrıca krş. İbnu’l-Cevzî, Telbîsu İblîs, 201.

korunması, hayır yollarına sarfı ile uğraşmanın bile, kişiyi Allah'ın zikrinden alakoymasıdır.”⁷⁸

Başta İbnu'l-Cevzî olmak üzere bazı âlimler, bu fikirlerin İslâm'ın konuyla ilgili kabulleri ile örtüşmediği gerekçesiyle, Muhasibî ve Gazzâlî'yi tenkit etmişlerdir. Nitekim İbnu'l-Cevzî, bu iki âlimin söz konusu düşünceleri hakkında, “Bunların hepsi İslâm'a ve akla aykırıdır; mal ile neyin kasdedildiğini iyi anlamamaktır”⁷⁹ derken; Abdurrahman b. Avf ile ilgili rivayetin isnadındaki problemlere temas ettikten sonra, şu açıklamayı yapmıştır:

“Bu gibi bâtil hadisleri bilgisiz zâhitler naklederler ve zenginliğin hayra ulaşmada bir engel olduğunu sanırlar. Abdurrahman b. Avf'ın malı sebebiyle cennete sürünerek girmesi, malın kötülüğü hususunda yeterli delildir, derler. Oysa hadis sahih değildir. (...) Mal biriktirmek mübahdır. Kötülenen, meşrû olmayan yollardan kazanılması, yahut ondan verilmesi vâcip olan hakların yerlerine ulaştırılmamasıdır. Abdurrahman b. Avf ise, bu iki halden de münezzehtir.”⁸⁰

Yine ‘*et-Tasavvufu'l-İslâmî fi'l-Edeb ve'l-Ahlâk*’ adlı eserin yazarı olan Zeki Mübarek, Gazzâlî'nin *İhyâ'sının* “*Zemmü'd-Dünya*” bölümünden naklettiği örneklere dayanarak, “Sûfilerin yaptığı en büyük hata, dünyadan nefret ettirmeleri, helâl olan şeyleri terketmeye çağırmaları ve insanları ölmek için doğduklarına, yıkılmak için binalar yaptıklarına ikna etmeye çalışmalarıdır” dedikten sonra, kendi görüşünü, “Şu bir gerçek ki, her doğan ölüme, her bina da yıkılmaya mahkumdur. Fakat doğumla ölüm, bina yapmakla onun yıkılması arasında hayır, iyilik, güzellik ve mutluluk dönemleri vardır”⁸¹ cümleleri ile ortaya koymuştur.

Zeki Mübarek, sûfilerin dünya ve nimetleri konusundaki tavırlarını; ahlâkî sorumluluk taşımaya yanaşmamaları, sosyal bozukluklara karşı koymaktan âciz olmaları, içinde yaşadıkları ekonomik ve dînî çevrelerin bozuk olması gibi sebeplere dayandırmaktadır.

Bu durumun ahlâka etkisinden de söz eden Mübarek, sonuçta “Sûfilerin yenilginin sebeplerini görmezlikten gelmeleri, dünyadan kaçışlarını kendilerine makbul bir bahane gibi göstermiş, böylece kendilerini tatmin yoluna gitmişlerdir. Sonuçta pek çok insan onlara uymuş, helâl ve temiz nimetlere

⁷⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 273; Ayrıca kırs. İbnu'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, 201.

⁷⁹ İbnu'l-Cevzî, *Telbîs*, 201. Bağdat'ta çok sayıda şehrin ileri gelenlerine ders veren hizmeti büyük bir bilgin iken; Şam, Kudüs ve başka bazı şehirlerde uzun süre inzivaya çekilmesinin sebebini soran Ebu Bekr İbnu'l-A'râbî (543/1148)'ye Gazzâlî'nin cevabı için bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, IV, 13; Ahmed eş-Şerbâsî, *el-Gazzâlî ve't-Tasavvufu'l-İslâmî*, 48.

⁸⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, II, 274, 275.

⁸¹ Zeki Mübarek, *et-Tasavvufu'l-İslâmî*, II, 96.

karşı rağbetsizlik yayılmış, umran ve ekonomik refahın temsil ettiği büyük mânevî zenginlik İslâm dünyasının elinden kaybolmuştur”⁸² şeklinde bir hükme ulaşmaktadır.

Sosyal hayattan uzaklaşıp inzivaya çekilme, bir diğer deyişle ruhbanlık ahlakının, önce Hristiyanlık, sonra da Sabîilik kanalıyla İslâm’a geçtiğine inanan Zeki Mübarek’in,⁸³ yukarıdaki değerlendirmesiyle, İslâm dünyasının refah açısından geri durumda olmasını, sûfilerin dünyaya tavır koymuş olmalarıyla izaha çalıştığı anlaşılmaktadır.

Geçen satırlarda da temas edildiği gibi, tasavvuf literatüründe dünyayı ağır sayılabilecek bir şekilde yeren bir üslûbun egemen olduğuna, konu ile ilgili bir kısım haberlerde Hristiyan kültürünün etkisi bulunduğu, ilgili rivayetlerin genellikle sağlıklı bir yoruma kavuşturulamadığı düşüncesine biz de katılıyoruz. Ancak, bütün sûfilerin veya kategorik anlamda bütününüyle tasavvufun, İslâm dünyasının ekonomik planda geri kalışının yegane sebebi olarak gösterilmesini doğru bulmuyoruz. Zîra “İslâm dünyasının geri kalmışlığının iktisâdî, kültürel, sosyo-kültürel vb. pek çok sebebi olmalıdır. Geri kalmışlık olgusu incelenirken, bu sebeplerin bir bütünlük içinde ele alınması gerekir.”⁸⁴

Öyle anlaşılıyor ki, Âhiret ile mukayesesi içinde dünyanın geçiciliğini vurgulayan âyet ve hadislerin yanlış yorumlanması ve özellikle yanlış tevekkül anlayışı⁸⁵ İslâm dünyasının felâketinin başlangıcı olmuştur. Bu noktaya sürüklenişte sadece sûfilerin değil, bütün ilim ve kültür çevrelerinin ve yönetici sınıfının etkisi olsa gerektir.

İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren konuya yaklaşırsak görünen odur ki, Hz. Peygamber (s.a.v)’in vefatından sonra, onun eşsiz rehberliğinden mahrum kalan insanlık, ilerleyen zaman içinde, özellikle de Emevîler döneminde ortaya çıkan “**dünyevîleşme**” ve sefahat yaşantısı karşısında,⁸⁶ dünyaya ve dünyevîleşmeye karşı tavır koymaya başlamışlardır. Tasavvuf Tarihi kitapları,

⁸² Zeki Mübarek, et-Tasavvufu’l-İslâmî, II, 101.

⁸³ Zeki Mübarek, et-Tasavvufu’l-İslâmî, II, 152.

⁸⁴ Recep Kılıç, İslâm ve Çalışma Üzerine Felsefî Bir Değerlendirme (Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 134, Cilt: XLI, 2000).

⁸⁵ Bu konuda bilgi için bkz. Ramazan Altıntaş, Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri (Dînî Araştırmalar, 113-136, Cilt: 3, Sayı: 7, 2000); Ayrıca bkz. M.Âkif Ersoy, Safahat, 233,234 (Hazırlayan: M.Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları).

⁸⁶ Emevî halifelerinden bazılarının Bizans sarayında gördükleri lüks ve refaha meyletmeleri, Yezid b. Muaviye (680/684 arası), Yezid b. Abdulmelik (720/724 arası) ve oğlu Velid b. Yezid b. Abdulmelik (743- 1 yıl 2 ay) gibi bazılarının içki, kadın ve çeşitli eğlencelere düşkünlükleri için bkz. Hasen İbrahim Hasen, Tarîhu’l-İslâm, I, 341, 342 (7. Bsk. 1964, Kahire); Philip Hitti, İslâm Tarihi (Trc. Salih Tuğ), II, 358.

başlangıçtan beri, tarihî süreç içinde müslümanlarda gözlenen dünyevîleşme temayülü ile, tasavvuf hareketlerinin güçlenmesi arasında, bir çeşit doğru orantı bulunduğunu göstermektedir. İslâm'ın ilk iki asrında “zühhad” adı verilen zümrenin dünyaya bakışlarında, genel olarak yadırganacak bir durum söz konusu değildir. Dikkat çekici olan yegâne husus, dünya nimetlerine karşı soğuk ve mesafeli durmaları, bunların ayartıcı ve azdırıcı özelliklerini daha çok dile getiriyor olmalarıdır. Zaman ilerledikçe ve ahlâkî anlamda yozlaşma ve bozulmalar ortaya çıktıkça, sûfilerin zühd konusundaki ısrarları artmış; dünya ve nimetlerini yerme hususunda üslûplarında yer yer sertleşmeler ve kasdı aşan ifadeler görülmeye başlamıştır.

Bu değerlendirme ile gelmek istediğimiz sonuç, mal ve zenginliği yeren sûfi sözlerinin söylendiği ortam ve şartların ve niçin söylendiklerinin iyi tespit edilmiş olma zarureti dikkat çekmektir. Zîra bir âlim veya sûfinin sadece bir sözünü alıp, o söz üzerinden genellemelere gitmek, doğru olmadığı gibi; ilmî bir davranış da sayılamaz.

Söz gelişi, Gazzâlî'nin yukarıda naklettiğimiz ve dış çizgileri ile servet ve zenginliği yeren sözünden yola çıkarak, onun çalışıp servet edinmeye karşı olduğu iddia edilemez. Böyle bir iddia, sadece yanlış değil, aynı zamanda gülünç olur; çünkü *İhyâ* adlı eserini inceleyen, onun, “*Zemmu'd-dünya, Beyânu'd-dünya el-mezmûme*” gibi bölümler yanında, “*Beyânu medhi'l-mal, Beyânu tafsilî'l-mal*” şeklinde, çalışıp helâlinden varlık sahibi olmanın erdem ve güzelliklerini anlatan açıklamalarını da görür. Nitekim Gazzâlî hakkında bu çeşit ithamlara cevap verme gayretleri de olmuştur.⁸⁷

Diğer taraftan, Muhasibî'nin eserlerinde, Hristiyan kültürünün etkisinden söz edilmiş,⁸⁸ önceki kitaplarında hadisleri senetleriyle verdiği halde, sûfi çevrelere dahil olduktan sonrakilerde, senetli hadis sevkinden vazgeçtiği belirtilmiştir.⁸⁹ Devrinin ünlü hadisçisi Ahmed b. Hanbel (241/856) kendisine yüz vermemiş, Ebu Zür'a er-Râzî (264/877), eserlerini, “*uzak durulması gereken bid'atlarla dolu kitaplar*” olarak değerlendirmiştir.⁹⁰ Kanaatimize göre, hakkındaki bu tespitlerde, başka sebepler yanında, onun zühd anlayışı da belirleyici olmuştur.

Yine Gazzâlî'nin, ‘*el-Kanûnu'l-Küllî fi't-Te'vîl*’ adlı kitabında, -bizzat kendisinin belirttiği gibi- “*Hadis ilminde bilgisinin az olması*”⁹¹ sebebiyle;

⁸⁷ Örnek olarak bkz. Ahmed eş-Şerbâsî, *el-Gazzâlî ve't-Tasavvufu'l-İslâmî*, 128,

⁸⁸ Hüseyin Aydın, *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, 16, 17.

⁸⁹ Abdullah Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, 213, 224..

⁹⁰ Hatîb el-Bağdadî, *Tarihü Bağdad*, VIII, 215; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, II, 431; Siyer, XII, 112.

⁹¹ Ahmed eş-Şerbâsî, *el-Gazzâlî ve't-Tasavvufu'l-İslâmî*, 65.

özellikle zühd, dünya, mal ve servetin kötülüğü hakkında, bir çoğu da isrâiliyat kanalıyla İslâm kültürüne geçen, az sayılamayacak ölçüde asılsız rivayetin etkisiyle; fakirliği zenginliğe tercih ettiği görülmektedir. Bu hususta bir belirsizlik de yoktur. Zira Gazzâlî, bu noktada ısrarlı davranmaktadır.⁹² Ancak yukarıda temas edildiği gibi, bu, onun mala ve zenginliğe karşı olduğu anlamına gelmemektedir.

Bunlarla birlikte, gerek Muhasibî, gerek Gazzâlî ve gerekse diğer bazı sûfilerde, zühd ve dünya konusunda bir üslûp problemi bulunduğunu kabul etmek gerekir. Bu bakımdan, tasavvuf kitaplarının üslûplarını inceleyen araştırmaların yanısıra, bu eserlerin aydınlatıcı yeni çalışmalarla faydalı hale getirilmeleri, ilme katkı sağlayan hizmetler olacaktır.

Bu konuda özenle ve sevinerek dikkat çekilmesi gereken bir husus daha vardır: Dünyanın ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda en ilginç, en derin ve en tutarlı yorumlara, yine bazı sûfilerde rastlamakta olduğumuz gerçeği. Kur'an ve Sünnet'te dış çizgileriyle birbirine zıt gibi görünen malzemenin bütününü birlikte gördüğümüzde, en tutarlı anlayış ve yorumun, bir kısım sûfilere ait olduğunu anlamakta zorlanmayız.

Şimdi bu yorumlardan birkaç örnek kaydedelim. Abdulkadir Geylânî (561/1165), bir sohbetinde şöyle konuşmaktadır:

“İnsanların bir kısmı vardır ki, dünya onun elindedir, fakat dünyayı sevmez. Dünyaya hâkimdir, fakat dünya ona hâkim değildir.(...) Kalbini tamamıyla Allah için temizlemiştir. Dünya onu bozamaz. Dünyaya dilediğini yaptırır, ama dünya onu dilediği gibi kullanamaz. Onun için Hz. Peygamber (s.a.v), ‘**Helâl mal sâlih kul için ne iyidir!**’⁹³ buyurmuştur”⁹⁴.

Bir başka konuşmasında ise, “Dünya malının elde edilmesi câiz, cepte olması câiz, temiz niyet ve sebeplerle onu bir yerde toplayıp saklamak câizdir; ama kalpte saklamak câiz değildir. Onun kapıda durması câizdir; ama içeriye girmesi câiz değildir. Zira içeri girerse senin değerini kalmaz”⁹⁵ demektedir.

Dünya ve değeri konusunda en sağlıklı yoruma ulaşan sûfilere bir diğeri de, Mevlâna (672/1273)'dir. Şu satırlar ona aittir:

“Ayağın varken kendini nasıl topal edersin, elin varken pençeni nasıl gizlersin?; Efendi kölesinin eline bahçe belini verince ne demek istediği, yani

⁹² Gazzâlî, İhyâ, III, 264-274. Gazzâlî, zühd konusunda Hristiyan kültürüne uygun çok malzeme aktarmasından dolayı, Hristiyanlığın ahlâk ve metodunu benimsemekle itham edilmiştir. Bilgi ve cevap için bkz. Ahmed eş-Şerbâsî, el-Gazzâlî ve't-Tasavvufu'l-İslâmî, 128.

⁹³ Ahmed, Müsned, IV, 197, 202.

⁹⁴ Abdulkadir Geylânî, el-Fethu'r-Rabbânî, 167, 168 (34. Meclis).

⁹⁵ Abdulkadir Geylânî, el-Fethu'r-Rabbânî, 235 (51. Meclis).

bahçeyi belle emrini verdiği, söylemeden kölenin malûmu olur; el de bahçe beli gibi Allah'ın işaretlerindedir. Hatta düşünsen sarîh ibârelerindedir.”⁹⁶

Mesnevî şârihlerinden İsmail Rusûhî Ankaravî (1042/1623),”Allah'tan gayrı mâsivâyâ ait muhabbeti atarak kalbine yalnız Allah sevgisini yerleştirmişse, o kişinin mülkü altında ne kadar zenginlik olursa olsun, o kimseye menfi yönde zarar vermez” derken;⁹⁷ diğer bir Mesnevî şârihi Tahiru'l-Mevlevî (1951) de, “**Namaz kılın ve zekât verin**” âyetinin,⁹⁸ “zengin olun” demek olduğuna işaret etmiştir.⁹⁹ Yine bazı âlimler, zekât emrinden dolayı, herkesin zekât verecek kadar servet sahibi olması için çalışması gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁰

Sabri F. Ülgener, ikinci devre Melâmîliği diye anılan (Hacı Bayram'ın önderlik ettiği) Bayrâmîyye kolunda, dünya fikrinin İslâm'a oldukça uygun durumda olduğunu söylemektedir. Onun bidirdiğine göre, “*Dünya, melâmî için bir haz ve zevk ortamı olmadığı gibi, günah ve kusurlarına bulaşmamak için uzağında durulması ve kaçınılması gereken bir ‘ölümlü dünya’ da değildir; tam tersine işlenmek, şekil ve düzen verilmek üzere mü'minin önüne serili bir madde ve malzeme yığındır.*”¹⁰¹

Buraya kadar sunduğumuz örnekler, tasavvuf literatüründe, dünya karşısında genel olarak iki eğilim bulunduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bunlardan **birincisi**, maddî varlığı ile dünyayı ve içindeki her pozitif değeri toptan inkara yönelen eğilim olup; bu düşünce, gerçek anlamda temsilini Hristiyan Ruhbanlığında, Hind Sûfilğinde, İran Maniliğinde bulmaktadır. Bu ölçüde katı olmasa da, bazı sûfilerde, isrâiliyat kanalıyla ulaşan bu etkiyi gözlemek mümkündür. Ancak , “*Bir lokma bir hırka*” sözünde ifadesini bulan bu eğilim, tarihin herhangi bir zaman diliminde, İslâm dünyasının refah açısından geri kalmasına yol açacak ölçüde İslâm kültürüne sinmiş bir tasavvuf görüşü olarak ortaya çıkmış mıdır? Bizim tahminimiz aksi yöndedir. Bu hususun sağlıklı tespitini yapabilmek için, tarihî ve sosyolojik çalışmalara ihtiyaç vardır. Acaba mal ve servetin aleyhinde düşüncelerin bulunduğu eserlerin kaleme alındığı dönemler ve onu izleyen devirlerde, İslâm toplumlarının ekonomik açıdan durumu nasıldı? Şayet iyi durumda iseler, hem ilerleme ve gerilemeyi başka ve çok yönlü faktörlerle izah edeceğiz; hem de tasavvuf kitaplarında dünyayı yereren ifadeleri, -yukarıda bir nebze temas ettiğimiz gibi-

⁹⁶ Tahiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, II, 533,534 (925-927. Beyitler).

⁹⁷ İsmail Ankaravî, Minhâcû'l-Fükarâ, 242.

⁹⁸ Bakara: 2/110.

⁹⁹ Tahiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, II, 556.

¹⁰⁰ M.Sait Şimşek, Kur'an'ın Ana Konuları, 260.

¹⁰¹ Sabri F. Ülgener, Zihniyet ve Din, 82.

farklı anlamaya çalışacağız; mal ve servetin ayartıcı ve azdırıcı niteliğine vurgu yapılmak istendiğini kabul edeceğiz. Nitekim günümüzde, ellerinde aynı içerikte kitaplar bulunmasına rağmen, tasavvuf çevrelerinde, neredeyse ters yönde eleştiri konusu yapılan ekonomik etkinlikler gözlenebilmektedir. Bizim şahsî görüşümüz, hak ve adalet ölçüleri içinde olmak şartıyla, bu çabaların yerinde, hatta görev olduğu yönündedir.

İkinci eğilim ise, problemi dünya yahut maddede değil, ilgide görmektedir. Bu anlayış, yukarıda örneklerini gördüğümüz üzere, Kur'an ve sahih hadisler ışığında meseleye bakan bazı büyük sûfilerde gözlediğimiz sahih tasavvuf anlayışında temsilini bulmaktadır.

Bu anlayışı en güzel ortaya koyan sözler Mevlâna'ya aittir:

*“Dünya Allah'tan gafil olmadan başka ne ki? Kumaş, altın ve gümüş, oğul ve kadın.. Hiçbiri dünya demek değil”;*¹⁰² *Geminin içine su dolması, onun batmasına sebep olur. Fakat suyun gemi altında bulunması, onun su yüzeyinde yürümesini sağlar”*.¹⁰³

Tasavvuf gibi yaygın ve zihin kalıplarımıza sinmiş bir kütle hareketinin sanat ve Edebiyatımızı da etkilememiş olması düşünülemez.

*“Bu âlem bir hayâl-i hâba benzer,
İçinde omr-i âdem âba benzer,
Sakın imdi hayâlâta inanma,
Eser yele akar suya dayanma”*.

diyen Aziz Mahmud Hüdâyî (1038/1623) ile;

*“Dünya bir lemhadır, gözün açagör,
Aldanma dünyaya sakın aldanma.
Ölmezden ön bu köprüden geçegör,
Aldanma dünyaya sakın aldanma”*.

mısralarının sahibi olan İsmail Hakkı Bursevî (1137/1724) de,¹⁰⁴ bir yerde, dünya hayatının âhiret hayatı karşısındaki kısılgına, bu dünyadaki geçici lezzetlerin aldaticılığına, asıl ve ebedî olan hayata hazırlık yapmanın gerekliliğine dikkat çekerek, sûfilerin dünya tasavvurlarına ilişkin ilginç ipuçları vermişlerdir.

Dünyayı yeren asılsız rivayetlerin tasavvuf ve İslâm kültürüne etkilerini incelediğimiz bu satırlardan sonra, bir parça da sahih hadislerden hareketle,

¹⁰² Tahiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, II, 555; Krş. Sabri F. Ülgener, Zihniyet ve Din, 32.

¹⁰³ Tahiru'l-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, II, 557 (978. beyit).

¹⁰⁴ İsmail Hakkı Bursevî, Şerhu Muhammediyye, I, 446. Şiirin devamı için bkz. A.g.e. I, 447.

İslâm'ın dünya, mal ve servete nasıl yaklaştığını belirleyerek sonuca gitmeye çalışacağız. Bu bakımdan, bu bölüm, aynı zamanda, baştan bu yana verilen bilgilerin genel bir değerlendirmesi mahiyetinde olacaktır.

IV. DEĞERLENDİRME

Dünyanın değersizliğini ve aldatıcılığını ifade eden asılsız haberler yanında, ilk bakışta bize aynı muhtevayı düşündüren birçok sahih hadisler de vardır. Bu bakımdan, popüler dînî edebiyatımıza sinen dünya karşıtı söylemin, bir ölçüde mâzur görülmesi ve anlayışla karşılanması gerekir. Bu noktada uzak durulması gereken; yer yer bazı sûfilerde gözlemlenen ve dünyayı, mal, madde, eşya ve zenginlik olarak da reddetmeyi öneren, sonuçta kesb ve iradeyi gereksiz gören hatâli anlayıştır.

Konunun daha iyi anlaşılması için, önce Hz. Peygamber (s.a.v)'in bu noktayla ilgili birkaç sahih hadisini görelim:

“Allahım, dünya fitnesinden sana sığınırım.”¹⁰⁵

“Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir.”¹⁰⁶

“Altının kulu, gümüşün kulu, güzel ve pahalı elbisenin (hamîsa) kulu olan kahrolsun! Böyle biri kendine verilirse memnun olur, verilmezse öfkelenir. Böyle kimseler sürünsün, başaşağı yuvarlansın! Vücuduna diken batarsa da, onu çıkaracak kimseyi bulamasın!”¹⁰⁷

“Allahım, hayat, ancak âhiret hayatıdır.”¹⁰⁸

“Âhirete göre dünyanın değeri, parmağı denize daldırınca üzerinde kalacak deniz suyunun oranı kadardır.”¹⁰⁹

“Eğer dünyanın Allah katında sivrisinek kadar değeri olsaydı, Allah ondan kâfire bir yudum su içirmezdi.”¹¹⁰

“Bana ne dünyadan!? Benimle dünyanın misâli, bir ağacın gölgesinde bir süre dinlenip, sonra da kalkıp giden bir yolcunun haline benzer.”¹¹¹

¹⁰⁵ Buharî, Cihad, 25; De'avât, 37, 41, 44, 57; Müslim, Zikir, 76; Nesâî, İstiâze, 5, 6, 7.

¹⁰⁶ Müslim, Zühd, 1; Tirmizî, Zühd, 16; İbn Mâce, Zühd, 3; Ahmed, II, 197, 323, 389, 485.

¹⁰⁷ Buharî, Cihad, 70, Rikâk, 10; İbn Mâce, Zühd, 3.

¹⁰⁸ Buharî, Cihad, 33, Rikâk, 1; Müslim, Cihad, 126, 129, Tirmizî, Menâkıb, 55; Ahmed, III, 381, V, 332.

¹⁰⁹ Müslim, Cennet, 55; Tirmizî, Zühd, 15; İbn Mâce, Zühd, 3.

¹¹⁰ Buharî, Tefsir (18) 6; Müslim, Münâfikîn, 18, Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3; Ahmed, V, 154, 177.

¹¹¹ Ebu Davud, Libâs, 42; İbn Mâce, Zühd, 3, Ahmed, II, 21,

“Her ümmetin bir fitnesi vardır, benim ümmetimin fitnesi de maldır.”¹¹²

Her şeyden önce, genellikle yanlış anlaşılan **“Dünya mü’minin zindanı, kâfirin cennetidir”** hadisindeki kıyasın, mü’min ve kâfirin âhiretteki hallerine göre olduğunu belirtelim. Nevevî (676/1277), bu hadisi açıklarken şöyle demektedir: “Dünyanın mü’mine zindan olması, dünya şehvetlerinden bazılarının ona mekruh ve haram kılınması, zor ibadetlerin kendisine emredilmesi demektir. Bu durumdaki mü’min hareketleri kısıtlanmış olmasından dolayı zindana atılmış gibidir”.¹¹³ Bu sebeple, bu hadisi delil kabul ederek, müslümanların dünyadan yüz çevirmeleri, bizzat bu hadisin mânasına ters düşmektedir.

Sihhatleri hakkında bilgi nakletmeyi gereksiz bulduğumuz hadislerde, dikkat edilirse, Hz. Peygamber (s.a.v.), dünya fitnesinden, mal fitnesinden Allah’a sığınmakta, para pula kul olmanın tehlikelerine dikkat çekmekte, süreli ve geçici olan dünya hayatı yanında ebedî olan âhiret hayatının daha önemli ve üstün olduğuna vurgu yapmaktadır. Bir kere bu özellikler, semâvî olan her dînin ortak nitelikleridir. Buradan doğal olarak şu sonucu çıkarabiliriz: Yarattığı insanın fitratını, onun dünya, para pul, mal ve servet gibi nimetlerin çekiciliği karşısındaki zayıflığını çok iyi bilen yüce Allah; ilk peygamberden sonuncuya kadar, gönderdiği bütün kitaplarda, sayılan nesnelere ayartıcı özelliklerine ve çetin bir imtihan aracı oluşlarına dikkat çekip onları uyurma gereğini duymuştur. Kur’an’ın, daha önceki ilâhî kitaplara yaptığı atıflardan, aynı gerçeklerin, Tevrat ve İncil’in tahrif edilmemiş şekillerinde de yer aldığını anlıyoruz.

Bu noktada Kur’an’ın üslûbunun, yukarıdaki hadislerle paralellik arzettiği çok açıktır. Nihayet Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur’an’ın ilk ve gerçek müfessiri olarak, bu hadisleriyle, O’nda geçen aynı muhtevadaki âyetleri tefsîr, te’yid, tahsîs etmiş veya o doğrultuda ilave açıklamalar yapmıştır. Bu rivayetlerde ana hedef, dünya ve nimetlerinin çekiciliği karşısında çok zayıf durumda olduğu bilinen insanoğluna; nefse hoş gelen bu nimetlerin, kişinin ayağını her an kaydırabileceğinin ilgi çekici bir tarzda hatırlatılmasıdır.

Günümüzde çevremize bir göz atıvermekle, yoksul iken iyi insan ve iyi müslüman olarak gördüğümüz birçok kişinin, makam-mevkî, mal-mülk sahibi olduktan sonra, nasıl özenilen ve imrenilen güzellikleri kaybettiklerini görebilmekteyiz. Şu halde ilâhî mesaj, Kur’an olarak gerçeğe, realiteye ne

¹¹² Tirmizî, Zühd, 26, Hâkim, el-Müstedrek, IV, 318.

¹¹³ Mübarekpûrî, Tuhfetü’l-Ahvezî, VI, 614, 615. Aynı açıklama için bkz. Münâvî, Feyzu’l-Kadir, III, 730.

ölçüde uygun ise; Hz. Peygamber'in hadisi olarak da ideal ve doğru olanla aynı ölçüde uyum halindedir.

Bu tespitlerden sonra, hadislere daha yakından bakalım:

Bu hadislerde genel olarak neyin anlatılmak istendiğini anlamak için önce, onlarda geçen *dünya* ve *mal* kelimelerinin anlamlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Dünya kelimesinin anlamı üzerinde farklı tercihler bulunmakla birlikte, görüşler daha çok iki anlam üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilkinde göre **dünya** kelimesi, “yakın olmak” anlamına gelen *dünüvv-denâvet* kökünden türemiş olup, “en yakın” anlamındaki *ednâ* ism-i tafdilinin müennesidir.¹¹⁴ Bu açıklamaya göre içinde yaşadığımız âleme dünya denilmesinin sebebi, onun âhirete oranla bize daha yakın olmasıdır. Bu yakın hayatın akabinde gelecek olan hayata ise, “sonraki hayat” anlamında âhiret adı verilmiştir.¹¹⁵

Açıklamalardan anlaşıldığı gibi, burada kelimelerin sözlük anlamları esas alınarak, dünya ve âhiret hayatlarının öncelik ve sonralıklarının tespiti yapılmıştır. Oysa birçok bilgin, bu açıklama ile yetinmeyerek; dünya kelimesinin *dünüvv*'den değil, “düşük ve alçak olmak” anlamındaki *denâet* kelimesinden türeyen ve “pek düşük, çok değersiz” mânasında bir sıfat olduğu tercihinde bulunmuşlardır.

Nitekim Süfyan es-Sevrî (161/778), “Ona dünya denilmesi, alçak ve âdi oluşu sebebiyledir” derken,¹¹⁶ Ebu Süleyman ed-Dârânî (215/830), “Dünya, seni Allah'tan uzaklaştıran şeydir”¹¹⁷ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

Ebu Tâlib el-Mekkî (386/996)'ye göre ise dünya, “Kişinin kalbinde taşıdığı şehvî arzular”dır.¹¹⁸ Nitekim o, “**Kadınlara, çocuklara, altın ve gümüş (cinsin)den birikmiş hazinelere, soylu atlara, sığırlara ve arazilere yönelik dünyevî zevkler insanoğlu için çekici kılınmıştır. Bütün bu zevkler bu dünya hayatında tadılabilir, ama hedeflerin en güzeli Allah katında olanıdır**” âyetine¹¹⁹ işaretler, burada geçen yedi sınıf dünya malının, maddî hayat için kaçınılmaz ihtiyaçlar olduğunu, bunlara karşı

¹¹⁴ İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, XIV, 271-275; Firûzâbâdî, el-Kamûsu'l-Muhît, 1656.

¹¹⁵ Âsım Efendi, Kamus Tercemesi, IV, 959.

¹¹⁶ Ebu Nu'aym, Hilye, VII, 10.

¹¹⁷ Ebu Tâlib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, I, 511; Krş. Ebu Nu'aym, Hilye, IX, 264.

¹¹⁸ Ebu Tâlib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb, I, 537.

¹¹⁹ Âlu İmran: 3/14.

duyulacak isteğin dünya sayılmayacağını belirtmiştir.¹²⁰ Mevlâna'nın dünya konusundaki görüşünü ise geçen bölümde vermiştik.

Dünya kavramını aynı çerçevede anlamlandıran sûfî ilim adamlarımızdan biri de, İmam Rabbânî (1034/1624)'dir. Bu konudaki sözü şu şekildedir: “Dünya, seni Allah’tan uzaklaştıran şeyler demektir. Kadın, mal, rütbe ve mevki düşüncesi, Allah’ı unutturacak kadar zihninizi doldurursa, dünya haline gelir.”¹²¹

Bize göre dünya kavramına altını çizdiğimiz bu anlamları yüklediğimiz zaman, dünyayı yeren birçok rivayeti doğru ve sağlıklı bir yoruma kavuşturmak mümkün olacaktır. Yoksa, değersiz ve alçak olan dünya, şu üzerinde yaşadığımız fizik dünya veya onun içindeki, Allah tarafından bahşedilmiş temiz ve helâl rızıklar (tayyibât), kadın, çocuk, helâlden kazanılmış ve Allah’ın rızasına uygun olarak sarfedilen mal demek değildir. Bütün bu nimet ve imkânlar, ancak, elde ediş, harcayış ve niyet bozukluğu ile kötülen dünya haline gelebilir.

Esasen “helâl, temiz, hoş ve güzel olan şeyler” anlamında kullanılan *tayyibât* kelimesiyle, çoğu yerde *mal* kastedilmiştir. Yine birçok âyette geçen *hayr* kelimesi, *mal*, karşılığında kullanılmıştır.¹²²

Bir kişi, yanında dünyayı kötüleyince Hz. Ali (40/661), “Dünya, doğrular için sâdik, anlayanlar için kurtuluş yeri, değerlendirenler için zenginlik yoludur”¹²³

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in dünyadaki yaşayış tarz ve üslûbu, naklettiğimiz hadislere uygun olmuştur. Çoğu zaman dünya nimetlerinden mahrum olduğu halde, bir Peygamber olarak içinde yaşadığı toplumun lideri durumunda olduğu için, zaman zaman eli altında büyük imkânlar da bulunuyordu. Ancak o, bu imkanları kullanmamayı tercih etti. Belli şartlara uyulduğu vakit, malın ve zenginliğin gerekli ve güzel olduğunu, “**Dünya malı tatlı ve çekicidir. Kim onu hakkı ile** (helâl yollardan) **elde ederse, onun için mübarek olur**”¹²⁴ buyurarak, bir bakıma, dünyaya karşı herkesin kendisi gibi davranamayacağını belirtmiştir. Ancak, bu şekilde müslümanların servet sahibi olmalarını tasvip ettikleri halde, niçin kendilerinin genel olarak sade bir hayat yaşadıkları ve

¹²⁰ Ebu Tâlib el-Mekkî, Kûtu’l-Kulûb, I, 515. Ayrıca bkz. Mehmet Demirci, Zâhidlik nedir, Dünya-Âhîret Dengesi Nasıl Kurulur? (D.E.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi, IV, s. 115, İzmir, 1987).

¹²¹ İmam Rabbânî, el-Mektûbât, I, 83 (73. Mektup).

¹²² Örnek olarak bkz. Bakara: 2/180,215, 272; Hacc, 22/11; Ahzâb: 33/19; Fussilet: 41/49; Âdiyât: 100/8. Ayrıca bkz. Faruk Beşer, İslâm’da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları, 7.

¹²³ Mâverdî, Edebü’l-Dünya ve’l-Dîn, 134

¹²⁴ Buharî, Rikâk, 11, Cihad, 37; Tirmizî, Zühd, 11, Fiten, 26.

dünya nimetlerine karşı isteksiz davrandıkları, cevap bulunması gereken bir sorudur.

Abbas Mahmud Akkad, bu noktada bize göre farklı ve önemli bir hususa işaret etmektedir. Ona göre, Hz. Muhammed (s.a.v), îmanını kuvvetlendirmek ve îman yolunda azmini bilemek için, eli altında bulunduğu halde dünya nimetlerinden kendini mahrum bırakıyordu. Çünkü o, dünyanın güzelliklerinden hoşlanmayan, hoşlanmamayı ve yüz çevirmeyi teşvik eden biri değildi. Eline geçene kanaat etmesi, başkalarının zanlarından kurtulmak için değil, (öncelikle) îmanı konusunda kendi zanlarından uzaklaşmak içindir.. Sanki o, eline geçen nimetlerin hepsinden istifade etmiş olsaydı, insanların hidâyetine baktığı zaman bu nimetlerin bir gâye sayılmasından çekiniyordu. (...) Çünkü, insanları hidâyete götürmekle birlikte, dünya nimetlerinden faydalanırsa, dünya nimetlerinin, emellerinden biri olduğunun zannedilmesinden korkulur.¹²⁵

Nitekim başkalarına dilenmeyi yasaklayıp helâlinden kazanmayı teşvik ederken, kendi ailesinin rızkının ihtiyaca yetecek kadar olması için dua etmiştir: **“Allahım, Muhammed ailesinin rızkını ihtiyacı görecektedir!”**¹²⁶

Yukarıda verdiğimiz hadislerden kesin olarak anlaşılan bir başka husus da, âhiret hayatının dünya hayatından daha üstün olduğudur. Pek çok âyette de buna vurgu yapılmıştır.

Müslüman, bu dünyanın sonlu olduğuna, âhiret adında hiç bitmeyecek bir başka dünyanın varlığına; öldükten sonra bu dünyada ortaya koyduğu olumlu ve olumsuz eylemlerinden hesap vereceğine inanır. Bu inanç, İslâm'ın en temel inançlarından biri olup, inkârı kişiyi küfre götürür. Bu nedenle, “dünyanın geçiciliği, âhiret hayatının ise ebediliği” inanç esaslarından biri olarak ortada iken; “dünya mı üstün, yoksa âhiret mi üstün?” sorusu, sıradan bir müslüman için bile anlamsızdır. Ancak burada önemli olan, hiç bitmeyecek olan âhiret hayatındaki mutluluğu elde etmenin yolunun, bu dünyadaki eylemlerimize bağlı olduğunun unutulmamasıdır.

Bu yönüyle **“Dünya âhiretin tarlasıdır”** sözü, rivayet ilimlerinin ölçülerine göre hadis olmasa da,¹²⁷ muhteva olarak doğrudur, bir gerçeği ve bir hikmeti dile getirmektedir.

¹²⁵ Abbas Mahmud el-Akkad, Mevsûatu'l-Abkariyyât el-İslâmiyye, II, 159 (Abkariyyetu Muhammed Bölümü).

¹²⁶ Müslim, Zühd, 19.

¹²⁷ Sözün hadis ilimleri açısından değeri için bkz. Muhittin Uysal, Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilafli Haberler, 176,177.

İslâm, hayatı bir bütün olarak ele alarak, dünya ve âhirete, ruh ve cesede, ferd ve topluma aynı ölçüde önem vermiştir.

Kur'an, müslümanlara ruhî hayatın kapılarını açtığı gibi, maddî hayatın araç ve amaçlarını da açık bırakmıştır. Öyleyse, müslümanlar, uhrevî hayata doğru ilerlerken, dünya hayatının araçlarını da terkedemez. Çünkü İslâm'da, dünya nimetleri karşısında nefsi büsbütün mahrum etmek haramdır. (...) Ne maddî hayatın girdabında boğulmak, ne de ruhî bir hayata ereyim diye, dünyaya ters düşmek vardır.¹²⁸

Nitekim dünya ve nimetlerini yeren hadisler yanında, fakirliğin tehlikelerine işaret eden, mal ve zenginliğin kıymetini haber veren birçok rivayetler de vardır. Bunlardan birkaç örneği kaydedelim:

“Helâl mal, sâlih bir insan için ne iyidir!”¹²⁹

“Fakirlik, neredeyse küfür olacaktı.”¹³⁰

“Allahım, kâfirlikten ve fakirlikten sana sığınırım.”¹³¹

“Allahım, bize verdiklerini artır, eksiltme. Bize ikramda bulun, bizi zelîl etme, bize ver, mahrum etme.”¹³²

“Allahım, ben zayıfım, beni güçlendir; zelîlim, beni azîz kıl; fakirim, bana rızık ver.”¹³³

“Allahım, fakirlikten, muhtaç olmaktan, zilletten, zulmetmekten ve zulme uğramaktan sana sığınırım.”¹³⁴

“Dünya tatlıdır, çekicidir. Kim onu hakkı ile (helâl yollarla) elde ederse, onun için mübarek olur.”¹³⁵

“Veren el, alan elden daha üstündür.”¹³⁶

“Allah katında güçlü mü'min, zayıf mü'minden daha hayırlıdır.”¹³⁷

“Sizden birinin ipini alıp dağa çıkması, sırtına bir demet odun yüklenip getirerek onu satması ve bu sebeple Allah'ın onun şerefini

¹²⁸ Abbas Mahmud el-Akkad, Felsefetu'l-Kur'ân (Trc. Hüseyin Atay, Kur'an Felsefesi, 144, 145).

¹²⁹ Ahmed, IV; 197, 202.

¹³⁰ Beyhakî, Şu'abu'l-İman, IV, 267; Ebu Nu'aym, Hilye, III, 53, VII, 253.

¹³¹ Nesâî, İstiâze, 16, Sehv, 90; Ahmed, V, 36, 39, 42, 44; Hâkim, el-Müstedrek, I, 532.

¹³² Tirmizî, Tefsîr (24) 1; Ahmed, I, 34; Hâkim, el-Müstedrek, 535.

¹³³ Hâkim, el-Müstedrek, I, 527.

¹³⁴ Nesâî, İstiâze, 14, 15, 16.

¹³⁵ Buharî, Rikâk, 7; Tirmizî, Zühd, 41.

¹³⁶ Buharî, Zekât, 18, 50; Müslim, Zekât, 94, 95; Ebu Davud, Zekât, 28; Tirmizî, Zühd, 32; Nesâî, Zekât, 50, 52.

¹³⁷ Müslim, Kader, 34; İbn Mâce, Mukaddime, 10, Zühd, 14; Ahmed, II, 366.

koruması, insanlardan dilenmesinden daha hayırlıdır. Sonra (istediği kişi) belki verir, belki vermez.”¹³⁸

Sihhat yönünden hükme medâr olabilecek sağlamlıkta olan bu hadislerden anlıyoruz ki, çalışıp heâlinden mal ve servet sahibi olma emredilmiş; başkalarına yük ve muhtaç olma anlamındaki *fakirlik* yerilmiştir.

Fakirlikten Allah’a sığınan ve onun neredeyse küfür olacağından söz eden bir Peygamber’in getirdiği bir dînin; meşrû yollardan mal-mülk sahibi olmaya karşı olduğu nasıl iddia edilebilir?

İslâm, lüks ve israf içinde yaşamayı ve saçıp savurmayı bir hastalık olarak gördüğü kadar, fakirliği de birçok sosyal hastalığın kaynağı kabul etmiştir. Hırsızlık, yalan, gasp, ahde vefâsızlık gibi birçok sosyal yaranın yaygınlaşmasında, başka faktörler yanında, fakirliğin, akla gelen ilk sebep olduğu açıktır.

Nitekim çağdaş ilim adamlarından Yusuf el-Karadâvî, ‘*Müşkiletü’l-Fakr ve Keyfe Âlecehâ el-İslâm*’ adlı eserinde, fakirliği bir problem olarak değerlendirmiş; onun, îman, ahlâk, İslâm düşüncesi, aile ve toplum huzuru için bir tehlike olduğuna işaret etmiştir.¹³⁹ Ona göre İslâm, İran Maniliğinden, Hristiyan Ruhbanlığından ve Hind Sûfliğinden gelen aşırı cerayanları kabul etmez. Fakirliği öven ne Allah’ın kitabında bir âyet, ne de Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Sünnetinde sahih bir hadis vardır. Zühd ve takvâyı öven hadisler, hiçbir zaman, fakirliğin övülmesi anlamına gelmez. Çünkü zühd kelimesi, anlam bakımından mülkiyeti gerektirir. Gerçek zâhid, dünyalığa sahip olup elinde bulundurduğu halde onu kalbine sokmayandır.¹⁴⁰

Diğer taraftan, mal gaye değil, bir araçtır. Araç olan bir şey, değersiz ve kötü demek değildir. Nitekim Ümmü Eymen, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e, ‘Ey Allah’ın elçisi, hizmetçiniz Enes (93/711) için dua edin’ dediğinde duası, “*Allahım, ona çok mal ve çocuk ver, verdiklerinde de bereket lütfe*”¹⁴¹ şeklinde olmuştur.

Hiz. Ömer (23/644), Ebu Musa el-Eş’arî’ye “mal ve asâlet sahibi olmayanları kadı tâyin etme; hasep ve şeref sahibi olanlar mahcûbiyetten korkar; mal sahibi olan kişiler ise, başkalarının malına tenezzül etmez” derken;

¹³⁸ Buharî, Zekât, 50, 53, Büyü’, 15; Nesâî, Zekât, 85; İbn Mâce, Zekât, 25.

¹³⁹ Yusuf el-Karadâvî, A.g.e, 11-20. Faruk Beşer, “*İslâm’da Zenginlik ve Fakirlik Kavramları*” adlı çalışmasında, konuyu âyetler ve birçok rivayet ışığında ele almıştır (Seha Neşriyat, İstanbul, 1991). Fakirlik problemi için ayrıca bkz. M.Sait Şimşek, Kur’an’ın Ana Konuları, 259-261.

¹⁴⁰ Yusuf el-Karadâvî, A.g.e, 10.

¹⁴¹ Buharî, De’avât, 18, 25, 47, 48; Müslim, Fedâilu’s-Sahabe, 141, 142; Tirmizî, Menâkıb, 45; Ahmed, VI, 430.

¹⁴² Muhammed İbn Şihab ez-Zührî (124/742) ve İmam Şâfiî (204/819) gibi bazı Selef âlimlerinden de, “Evinde unu olmayana fikir danışma” ¹⁴³ tavsiyesi nakledilmiştir. Bir şâir de,

“Dinden sonra zenginlikten daha hayırlısını görmedim,
Küfürden sonra fakirlikten daha kötüsünü görmedim.”

demıştır. ¹⁴⁴

İbn Kayyim el-Cevziye (751/1350), *Uddetü’s-Sâbirîn ve Zehîratü’s-Şâkirîn* adlı eserinde, ¹⁴⁵ İslâm’a göre sabreden fakir mi, yoksa şükreden zengin mi üstündür, konusuna önemli bir yer ayırmış, meseleyi değişik açılardan irdelemeye çalışmış, hem zengin hem de fakir olanın sorumluluklarına dikkat çekmiştir.

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), hem zenginlik, hem de fakirlik fitnesinden Allah’a sığınmıştır. ¹⁴⁶

Şu halde teorik olarak zenginliğin ve fakirliğin övülmesi veya yerilmesi söz konusu değildir. Bunlar her açıdan hayır olmadıkları gibi, her yönden kötü de sayılmamıştır. Öte yandan, Hz. Peygamber’in, “Unutturan fakirlik ve azdıran zenginlikten aynı ölçüde sakındırması”, ¹⁴⁷ bize, zenginlik ve fakirliğin övülme ve yerilmesinin, başka faktörlere bağlı olduğunu göstermektedir.

Şu halde İslâm’ın, soyut anlamda, zenginlik ve servete karşı olmadığı bir gerçek iken, müslümana düşen, meşrû yollardan kazanmak, birey olarak kendine, ailesine ve içinde yaşadığı topluma yük değil, faydalı ve verimli insan olmaktır. Özellikle, İslâm ülkelerinin, ekonomik refah açısından diğer ülkelerin birçoğundan daha geri olduğu düşünülürse; bozuk “dünya tasavvuru”nun ıslahı, gerek dünyanın îmarı, gerekse eğitim ve sağlık hizmetlerindeki hizmet standardının yükseltilmesi açısından, daha da önem kazanmaktadır.

Bu bölümü, Sabri F. Ülgener’in, dünyaya nasıl yaklaşılması gerektiği hususuna ışık tutan şu cümleleri ¹⁴⁸ ile noktalayalım:

¹⁴² Mâverdî, Edebü’-d-Dünya ve’-d-Dîn, 145.

¹⁴³ Zehebî, sözü İbn Şihab ez-Zührî’ye isnad etmiştir. Bkz. Mîzânu’l-İ’tidal, III, 10. İmam Şâfiî’ye isnad edilen sözün devamı, “Çünkü üzüntüsünden dolayı akli başında olmaz” şeklindedir. Krş. Abdulfettah Ebu Ğudde, Safahât min Sabri’l-Ulemâ, 49. Ayrıca bkz. Faruk Beşer, A.g.e, 56.

¹⁴⁴ Mâverdî, Edebü’-d-Dünya ve’-d-Dîn, 146.

¹⁴⁵ Eser, Zeynelâbidin Tatlıoğlu tarafından “Sabredenler ve Şükredenler” adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir.

¹⁴⁶ Hadis için bkz. Buharî, De’avât, 44, 45, 46; Müslim, Zikir, 48; Nesâî, İstîâze, 17, 26.; İbn Mâce, Dua, 3.

¹⁴⁷ Hadis için bkz. Tirmizî, Zühd 3.,

¹⁴⁸ Sabri F. Ülgener, Zihniyet ve Din, 82, 83.

“... O halde (dünyanın) dışında ve uzağında değil, rıza ve hoşnutluğunu celbedecek işlerle dosdoğru içinde ve ortasında olmak lâzımdır. Fakat dahası var: Dünya bir yanı ile de, beşerî ihtirasların birikim ve odak noktası olarak aldedilecek bir düşman, bir hasım kuvvet... Ama o haliyle de önünden kaçarak değil, içinde kalıp zararlı tesirleri ile savaşıarak aldedilecek bir hasım! Madem ki mânevî varlığını “mâsivâ”ya (Hakk’tan öte her türlü ilgi ve ilişkiye) karşı korumak ve ona kapılmamak gerekiyor; bu ondan elini eteğini çekmek ve devamlı kaçmakla değil, etrafını saran geçici, fânî tezahürleri ile durup dinlenmeden uğraşmak ve pençeleşmekle mümkün olur. Savaşmak için düşmanın da savaş alanında olması şarttır.”

SONUÇ

Araştırmamızın ortaya koyduğu sonuçlardan, ilki, tasavvuf literatürünün, zühd konusuyla ilgili kabullerinde, özellikle “dünya tasavvuru” noktasında, genel olarak Hristiyan kültürünün etkisi altında bulunduğu hususudur. Bunu, yukarıda verdiğimiz haberlere ilişkin değerlendirmelerden kolayca anlamak mümkündür. Bu konuda İsrâiliyat kanalıyla birçok tartışmalı söz ve hükmün tasavvufa geçtiği anlaşılmaktadır.

Tevrat ve İncil’de geçen her sözün muhtevasının yanlış veya İslâm’a aykırı olmadığını biliyoruz. Ancak bildiğimiz bir diğer önemli husus da, semâvî dinlerin dünya tasavvurlarının İslâm’dan farklı olduğudur. Kaldı ki, söz konusu dinlerin kitaplarının tahrif edildiği bilinmektedir. Sağlıklı bir “dünya tasavvuru” için Kur’an ve sahih Sünnet’te geçen ölçüler, bizi, tahrif edilmiş Tevrat ve İncil’de geçen söz ve ölçülere ihtiyaç bırakmayacak keyfiyettedir.

Öyle anlaşılıyor ki, Kur’an ve sahih hadislerde geçen “dünyanın geçiciliği, bir oyun ve eğlence oluşu, zenginlik ve servetin mü’min için oldukça çetin bir imtihan aracı olduğu ve sevgisinin mutlaka kalpten sökülüp atılması gerektiği” yönündeki ısrarlı vurgular; isrâiliyat kültürünün de etkisiyle, çok yönlü bir analizle “ideal bir yoruma” kavuşturulamamıştır. Sonuçta, bazı sûfiler dilinde dünya ve nimetlerinin maddî varlıklarıyla da kötü ve yerilmiş nesnelere olduklarına dair, ilmen de doğru olmayan bir kanaat yaygınlaşmıştır. Zira, “Dünyadan uzak durun, çünkü o Hârût ve Mârût’tan daha büyüleyicidir; dünya bir leştir, onun peşinden koşanlar ise köpeklerdir; dünya âhiret ehline haramdır, âhiret de dünya ehline haramdır, hem dünya hem âhiret ise, Allah ehline haramdır; dünya bir köprüdür, üzerinden geçiniz, (ama) onarıp îmar etmeyiniz” gibi sözleri, Hz. Peygamber’in hadisi olarak gören kişilerin, dünya nimetlerine karşı iyi gözle bakmaları beklenemez.

İslâm tarihinin belli dönemlerinde, özellikle sûfî çevrelerde, gerek bu tür asılsız haberlerin etkisiyle, gerekse bazı sahih rivayetlerde dünya ve nimetlerinin

kötülenmesini yanlış anlayarak, dünya ile arasına mesafe koyan ve bu konuda yer yer ifrata kaçan insanlar olagelmıştır. Tasavvuf literatürüne bu tavrı destekleyip tervîc eden bir üslûp ve söylemin hâkim oluşu, bu kanaatin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır.

Bununla birlikte, konu ile ilgili âyet ve hadisleri bir bütün olarak ele almak suretiyle, en tutarlı ve en ilgi çekici yorumlara ulaşan ilim ehlinin, bazı sûfiler olduğunu da tespit etmiş bulunuyoruz. Dünya hakkındaki bu tür sûfi yorumları, ilim ve medeniyet adına bir zenginlik ve kazanç sayılmalıdır.

Dünya konusunda genel olarak, kulu azdırıcı özelliğinden yola çıkarak ondan ve nimetlerinden uzak durmayı tavsiye edenler; onu îmar etmeyi ve içindeki nimetlerden faydalanmayı önerenler olmak üzere iki grup hadis bulunmaktadır. Dış çizgileri ile bunlar arasında bir çelişki, kelimenin orijinali ile bir *te'âruz* göze çarpmaktadır. Birbirine aykırı gibi görünen bu hadisleri, bir bütün halinde gördüğümüz ve bunlar arasındaki *takyîd*, *tahsîs* ve *sebeb-i vürûd* gibi durumları göz önüne aldığımızda, aralarında bir çelişkinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Aynı durum, konunun âyetleri için de söz konusudur.

Hadislerde dünya ve nimetlerini yeren ifadelerde, âhiret hayatıyla dünya hayatının mukayesesi, insanın hırsını gemleme, söz konusu nesnelere azdırıcı niteliklerine ve imtihan aracı oluşlarına dikkat çekme amaçlanmıştır. Yoksa teorik anlamda âhiretin kazanıldığı mekan olarak dünya ve o kapsama giren mal, servet ve zenginliğin kendileri kötülenmiş değildir. Bunların iyilik ve kötülükleri izâfidir. Bu nedenle –Sabri F. Ülgener’in ifadesiyle- dünya, madde ve eşya olarak mutlaka uzağında durulması gereken bir nesne değil; ancak gurur, kibir ve büyülenme vesilesi olan yönü ile kulu Allah’tan uzaklaştırdığı ölçüde red ve inkarı gereken bir varlıktır. Kısaca dünya dışta değil içtedir.

Tembelliğe, maldan kaçmaya ve onu yüzüne bakılmaması gereken bir tehlike görmeye yönelik çağrının sonu, fakirlik, yoksulluk ve geri kalıştır. İhmal ve tembellikten doğan fakirlik ve geri kalış ise, başkalarına el açma, onlar yanında küçük düşme ve onların oyuncağı olma sonucuna götürür.

Diğer taraftan uydurma hadislerin, İslâm kültürünün saflığını bozduğu, müslümanların din ve dünya tasavvurlarını olumsuz etkilediği bir gerçektir. Hadis âlimleri, bu tür hadislerin nakline, ancak onların uydurma olduklarına dikkat çekerek ve tehlikelerine karşı insanları uyarmak maksadıyla izin vermektedir. Nitekim Nevevî’ye göre, konusu ne olursa olsun, uydurma olduğuna dikkat çekme amacı dışında, mevzû olduğu bilinen bir hadisin, Peygamberimizin hadisi olarak nakledilmesi, fıkıh ilmindeki teknik ifadesiyle, haramdır.

Üzerinde durulması gereken bir nokta da, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu İslâm ülkelerinde, dindar halkın fazlaca ilgi gösterdiği popüler dînî edebiyatımızı oluşturan literatürde geçen hadislerin, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e ait oluşları konusunda peşin olarak güven duyulması gerçeğidir. Bu güvenden

dolayı, bu kitaplarda geçen hadislerin araştırılmasına gerek duyulmamaktadır. Son yıllarda bu konuda yapılan çalışmaların ortaya koyduğu istatistikler, durumun, orta ve yükseköğrenimini tamamlamış resmî din görevlileri açısından bile çok iç açıcı olmadığını göstermektedir. Oysa bu, yanlış ve ilme uygun olmayan bir yaklaşımdır.

Bizce her çeşit dînî literatürde geçen hadis, ancak araştırılıp sıhhat derecesi belirlendikten sonra nakledilmelidir. Kaldı ki bizim tahminimize göre, Tasavvuf, Tefsîr, ve Va'z kitapları, oran olarak en çok ihtilafli hadis ihtiva eden literatürü oluşturmaktadır. Belki Fıkıh kitapları üzerinde yapılacak bir çalışma da benzer sonuçlar verebilecektir. Bu bakımdan, bu çeşit eserlerde yer alan hadislerin sıhhat ve dayanıklılık derecesini ele alan hadis çalışmalarına şiddetle ihtiyaç vardır.